

ὅτι ἡ ἀπέναντι τῆς ἰδικῆς μας οἰκίας ἀνήκει εἰς τὸν κόμητα Δαλούστιον Χάρον.

— Τὸ γνωρίζω.

— Καὶ ἐκατοικεῖτο ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν του δόνα Ἐλσονόραν.

— Τὸ γνωρίζω καὶ τοῦτο.

— Αἱ καλὰ! αὐτὴ ἡ κυρία εἶχεν ἐραστὴν ὥραϊν σινα κύριον, ὁ ὁποῖος ἤρχετο καθ' ἑκάστην ἑσπέραν σκεπασμένος μὲ τὸ ἐπανωφόριόν του, ἐστέκετο ἐμπροσθεν τῆς οἰκίας καὶ ἐτύπα τρεῖς τὰς χεῖρας του.

— Ἐ! καὶ τότε;

— Τότε ἠνοίγετο ἡ θύρα, ὁ κύριος εἰσῆρχετο καὶ ἐξῆρχετο μίαν ὥραν πρὶν ἐξημερώσῃ.

— Ἐπειτα;

— Χθὲς τὸ πρωὶ ὁ ἀδελφός, μαθὼν βέβαια τὴν ὑπόθεσιν, ἦλθε καὶ ἐπῆρε τὴν ἀδελφὴν του, ἀπῆλθε εἰς τὴν οἰκίαν μίαν μόνον γραῖαν ἐπιστάτριαν, εἰ τὴν ὁποίαν διέταξε νὰ μὴν ἀνοίξῃ εἰς κανένα, ὥστε χθὲς, ὅταν ὁ κύριος αὐτὸς ἦλθεν, εὔρε τὴν θύραν κλεισμένην.

— Ἐξακολουθεῖ.

— Λοιπὸν! ἐπειδὴ τοῦτο δὲν τὸ ἐνοστιμεύετο, καὶ ἐπειδὴ ἡ γραῖα ἐπιστάτρια, πιστὴ εἰς τὴν διαταγὴν, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνοίξῃ, ὁ καλὸς σου κύριος ἐδοκίμασε νὰ σπᾶσῃ τὴν θύραν.

— Ἀ! Ἀ! βίαν βλέπω ἔχομεν, ἐψιθύρισε λέγων ὁ Πασχάλης.

— Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἔφθασεν ὁ πτωχὸς Ἀντώνιος, ὁ ὁποῖος ἐδοκίμασε νὰ πείσῃ τὸν ἄλλον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀλλ' ὁ κύριος αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ τίποτε, καὶ ἐκβαλὼν τὸ ξίφος του ἐρόνευσε τὸν Ἀντώνιον.

— Πολυτίμους λεπτομερείας, μὰ τὴν ζωὴν μου, ἔχεις, εἶπεν ὁ Πασχάλης. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ κύριος, ποῖος εἶναι;

— Ὁ ἄλλος ἐκεῖνος;

— Ναι, ναί, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἤρχετο καθ' ἑκάστην νύκτα.

— Ἐκεῖνος ὅστις ἐρόνευσε τὸν Ἀντώνιον;

— Βέβαια, βέβαια, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐρόνευσε τὸν Ἀντώνιον.

— Αἱ καλὰ! εἶναι. . . .

— Εἶναι; . . .

— Ὁ βασιλεὺς, εἶπεν ἡ γραῖα.

— Ὁ βασιλεὺς! ἀνέκραξεν ὁ Ἰωάννης Πασχάλης.

— Ὁ βασιλεὺς, μάλιστα.

— Εἶδες τὸ πρόσωπόν του;

— Ὁχι.

— Ἦκουσες τὴν φωνὴν του;

— Ὁχι.

— Πόθεν λοιπὸν τὸν ἐγνώρισες;

— Διότι τρίζουν τὰ κόκκαλά του ὅταν περιπατῇ.

— Τῶντι, ἀπήντησεν ὁ δικαστής, τὸ παράξενον αὐτὸ τὸ παρετήρησα εἰς αὐτὸν μόνον. Ἀκουσε, κυρία, ἀπόψε θὰ ἔχεις τὴν ὑποσχεθεῖσαν ἀνταμοιβήν.

— Καὶ τὸ μυστικόν, θὰ τὸ φυλάξετε πάντοτε μυστικόν;

— Ἀμειβάλλεις;

— Ὁ θεὸς λοιπὸν νὰ εἰς φυλάττῃ, κύριε δικαστά! ἡ εὐτυχεστέρα ἡμέρα τῆς ζωῆς μου θὰ εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν θὰ σώσω τὴν ζωὴν σου, τὴν ζωὴν τοῦ ὁποῖος εἶται τόσον πολὺτιμος δι' ὅλους μας.

Ὁ Ἰωάννης Πασχάλης ἀποχαιρετίζας τότε τὴν γραῖαν ἐπανεῆλθεν οἰκαδε, καὶ ἐστειλεν ἀμέσως δικαστικὸν κλητῆρα εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀλκαζάρ. Διὰ τοῦ κλητῆρος τούτου προσεκαλεῖτο ὁ δὸν Πέτρος βασιλεὺς τῆς Καστίλλιας, νὰ ἐμφανισθῇ τὴν ἐπαύριον ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ πρώτου βοηθοῦ τοῦ Εἰσαγγελέως.

(Ἐπταί τὸ τέλος.)

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν

τῆς ἀρχαιότητος χρόνων.

(Συνέχεια καὶ τέλος. Ἰδε φυλλάδ. ΡΚΓ.)

—ο—

Γ. Θρησκευμα. — Ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι.

Προκειμένου νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ θρησκευήματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δὲν θέλομεν ἐκθέσει οὔτε τὸν κατάλογον ὅλων τῶν θεοτήτων καὶ τῶν εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν ἀποδιδομένων προσόντων καὶ χαρακτήρων, οὔτε τὰ ἀρχαιότερα ἢ νεώτερα ἐρμηνευτικὰ συστήματα περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ τῶν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων, τὰ ὁποῖα ἡ μυθολογία αὕτη δῆθεν περιελάμπεν. Ἀλλὰ θέλομεν ἐδιατρίβει μόνον περὶ τὴν θεωρίαν τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευήματος, δηλ. τὴν διαίρεσιν καὶ διάκρισιν τῶν Ἑλληνικῶν θεοτήτων, κατὰ τοὺς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν ἀποδιδόμενους εἰς αὐτὰς διαφοροὺς χαρακτῆρας, σκιαγραφοῦντες ἰδίως τὸν χαρακτῆρα τῶν ὑπερτάτων θεῶν, τὰ παρὰ τῶν Ἑλλήνων περὶ εἰμαρμένης προσεδόμενα, τὴν παρ' αὐτοῖς σχέσιν τοῦ θρησκευήματος πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὰ περὶ μελλούσης ζωῆς καὶ τὰ κατὰ τὴν λατρείαν καὶ τὰς θυσίας.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς λατρείας τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς μυθολογίας, καὶ εἰς ἀντικείμενα τῆς ἠθικῆς μυθολογίας. Τὰ πρῶτα ὑποδιαίρουνται 1οι εἰς ἀντικείμενα φυσικὰ, καθ' ἑαυτὰ λατρευόμενα, καὶ ἐπὶ τούτοις προσωποποιηθέντα.

Τὰ φυσικὰ ταῦτα ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα δὲν ἐθεωροῦντο ὡς θεότητες, δὲν ἡξιοῦντο ἅπαντα κοινῆς λατρείας, οὐδ' ἐλογίζοντο ἅπαντα ἐπενεργοῦντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Κατ' ἀρχάς, ὡς τοιαῦτα ὑπελαμβάνοντο μὲ-

νον ἢ Γῆ, οἱ Ποταμοί, ὁ Ἥλιος, οἱ Ἄνεμοι, καὶ ἰδίως ὁ Ζεῦς καὶ ὁ Βορέας. Βραδύτερον προστέθησαν εἰς αὐτὰ, ἡ Σελήνη, ἡ Νύξ, ὁ Πόντος, ὁ Τυφών, καὶ ἡ Πέη. Ἀλλ' εἰς τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν ταῦτα πάντα, ἐπὶ δὲ ὁ Οὐρανός, ὁ Ἰκεανός, ἡ Ἥως, αἱ τὰς θυέλλας ἐκπροσωποῦσαι Ἀρπυιαί, ἡ Ἴρις, ὁ Ἴπνος, ὁ Θάνατος, προσωποποιῶνται μὲν μέχρι τινός, καὶ παρίστανται ὡς ἔχοντα ἰσχύιν τινα ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ δὲ καὶ ὡς λατρευόμενα ὑπ' αὐτῶν. Τὰ δὲ Ὀρη, οἱ Ἀστέρες κτλ. δὲν μνημονεύονται εἰμὴ ἐν παρόδῳ, οὐδὲ φαίνεται ἀποδιδόμενη εἰς αὐτὰ ἡ τιμὴ τῆς προσωποποιήσεως. Ἐν γένει ἡ ἀρχικὴ τῶν Ἑλληνικῶν λατρεῖα ἀπεδίδετο ἰδίως εἰς ἐκεῖνα μάλιστα τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ὅσα ἐθεώρουν ἐπενεργούντα εἰς τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἰδίως ἐπ' ἀγαθῶ, οὐχὶ ἐπὶ κακῶ ἐπενεργούντα· εἰς τὴν Γῆν, τὴν παράγουσαν τοὺς καρπούς, εἰς τοὺς Ποταμούς τοὺς ποτίζοντας τοὺς ἀγρούς, εἰς τὸν Ἥλιον, τὸν ζωοποιούντα τὰ ἐν τῇ γῇ κατατεθέντα σπέρματα, εἰς τοὺς Ἀνέμους, τοὺς συντελούντας διὰ τῆς εὐεργετικῆς αὐτῶν πνοῆς εἰς τὴν συντήρησιν καὶ αὐξήσιν τῶν δένδρων καὶ τῶν φυτῶν. Τὰ δὲ Ὀρη ἐθεωροῦντο μᾶλλον ὡς προσκόμενα εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ἐλευθέραν κοινωνίαν· οἱ Ἀστέρες καὶ ὁ Οὐρανός ἐλογίζοντο ἀδιάφοροι, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς μυθολογίας ὑποδιαιροῦνται ἔνθα εἰς θεότητας ὅλως προσωπικάς. Ἡ λατρεῖα τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων ἐπήγαγε πιθανώτατα τὴν προσωποποίησιν αὐτῶν ἢ δὲ προσωποποίησιν τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων, παρήγαγεν ἴσως τὴν συγκρότησιν τῆς μεγάλης ὁμάδος τῶν προσωπικῶν ἐκείνων θεοτήτων, αἵτινες προέδρευον μὲν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀλλ' ὅλως διεκρίνοντο ἀπὸ αὐτοῦ. Ἀμα δὲ ἐχωρίσθησαν αἱ προσωπικαὶ θεότητες ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ ἀπετέλεσαν ἴδια πρόσωπα, ἀναγκαίως παρήχθη ἡ θεογονία, καὶ μετ' αὐτὴν συνήρθησαν κοσμογονικαὶ τινες ἰδέαι, οὐχὶ δὲ, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, πλήρες κοσμογονικὸν σύστημα, διότι τὸ οὐσιώδες μέρος τοῦ θρησκευματος ἀπετέλεσαν ἕκτοτε αἱ προσωπικαὶ ἐκεῖναι θεότητες, καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν, οὐχὶ πλέον αἱ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων σχέσεις. Ὅτι δὲ τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν σχέσεων τῶν προσωπικῶν ἐκείνων θεοτήτων βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον διεμορφώθησαν, ἐξάγεται ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι παρ' Ἡσιόδῳ ἀναφαίνονται πολὺ συστηματικώτερα καὶ πληρέστερα, ἢ παρ' Ὀμήρῳ καὶ πάλιν παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς μᾶλλον πολυποικίλα ἢ παρ' Ἡσιόδῳ (*).

Τρίτη καὶ τελευταία τάξις τῶν ἀντικειμένων τῆς

(*) Κατὰ τὴν Θεογονίαν τοῦ Ἡσιόδου (116 καὶ ἐπ.), πρῶτος ἐγένετο Χάος, ἔπειτα ἡ εὐρύτερος Γαῖα, καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρος, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδεται ἡ Γῆ· μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὁ λυσιμελής Ἔρως, πάντων τε θεῶν, πάντων τ' ἀνθρώπων δεσπότης. Ἐκ Χάους δὲ ἐγένοντο ὁ Ἔρεβος καὶ ἡ μέλαινα Νύξ· ἀπὸ δὲ τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ Ἑρέβου ὁ Αἰθήρ καὶ ἡ Ἥμερα. Ἡ Γαῖα πρῶτον μὲν ἐγέννησε τὸν ἴσον ἐαυτῇ ἀστερόεντα Οὐρανόν, ἔπειτα

φυσικῆς μυθολογίας δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀνθρώποι τινες, ἕνεκα τῶν ἀρετῶν ἢ τῶν εὐεργεσιῶν αὐτῶν, ἢτοι ἀναβιβασθέντες εἰς τὴν τῶν θεῶν τάξιν, οἷοι ὁ Ἡρακλῆς, ἡ Λευκοθέα, ἡ Ἰνώ, ὁ υἱὸς αὐτῆς Παλαίμων κλπ., ἢτοι ἀξιοθέντες αἰδίου μακαριό-

δὲ τὰ Ὀρη καὶ τὸν Πόντον, Βυνηθεῖσα δὲ Οὐρανῷ, ἔτεκε 12 μὲν Τιτᾶνας, ἐν οἷς καὶ τὸν Κρόνον, 3 δὲ Κούκλωπας, καὶ 3 Ἐκατόγχειρας.

Ὁ Κρόνος καὶ οἱ Τιτᾶνες καταβάλλουσι τὸ κράτος τοῦ Οὐρανοῦ. Ἐκαστος τῶν Τιτάνων ἐγέννησεν πολλοὺς ἀπογόνους, ὁ δὲ Κρόνος τοὺς ἰσχυροτάτους· διότι, γῆμας τὴν ἀδελφὴν Ρέαν, ἔσχευεν ἀπὸ αὐτῆς 3 μὲν θυγατέρας, τὴν Ἑστίαν, τὴν Δήμητραν, καὶ τὴν Ἥραν, 3 δὲ υἱούς, τὸν Ἀΐδην, τὸν Ποσειδῶνα, καὶ τὸν μέγιστον Δία.

Ὁ Ζεὺς μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καταβάλλει ἔπειτα τὸν Κρόνον καὶ τοὺς Τιτᾶνας, καὶ ἰδρύει τὸ ἴδιον κράτος, τὸ ἐνεστίως καὶ μόνιμον τῶν θεῶν κράτος. Ἀπὸ αὐτοῦ ἀρχεῖται νέα δυναστεία καὶ νέα πραγμάτων κατὰστασις· ὁ Ζεὺς, οἱ ἀδελφοὶ του, καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἀποτελοῦσι τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους ἀνεγνώριζον καὶ ἐλάτρευον καὶ οἱ τῆς Ὀμηρικῆς καὶ Ἡσιοδικῆς ἐποχῆς Ἕλληνες. Ἦσαν δὲ αἱ κυριώταται τῶν θεοτήτων τούτων δώδεκα.

I). Ζεὺς, ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν, ἔχων πρὸς αὐτοὺς, ὅν λόγον οἱ ἐπὶ γῆς βασιλεῖς πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀρίστους· ὁ ἔφορος ἰδίως τοῦ Οὐρανοῦ.

II). Ἥρα, ἡ σύζυγος τοῦ μονάρχου τῶν Οὐρανῶν, ἡ πρώτη τῶν θεαινῶν, καὶ συμμετοχὸς τοῦ ὑπερτάτου αὐτοῦ κράτους. Ὁ Ἥλιος ἀκολουθεῖ τὰς διαταγὰς αὐτῆς, οἱ Ἄνεμοι καὶ οἱ ποταμοὶ ὑπακούουσιν εἰς τὴν φωνήν της (Ἠλ. Σ. 239 καὶ ἐπ. Φ. 334 καὶ ἐπ. Ο. 26). Καθὼς ὁ Ζεὺς ἦτον ὁ τῶν ἀνδρῶν προστάτης ἐν γένει, οὕτω ἡ Ἥρα τῶν γυναικῶν.

III). Ποσειδῶν, ὁ ἔφορος τῆς Γῆς· ὁ κύριος τῆς θαλάσσης.

IV). Δήμητρα, ἡ θεὰ τῆς γεωργίας.

V). Ἑστίς, ἡ προστάτις τοῦ οἰκιακοῦ βίου.

VI). Ἡφαιστος, ὁ θεὸς τοῦ πυρὸς καὶ τῶν τεχνῶν.

VII). Ἀθηνᾶ, προστάτις τῶν τεχνῶν καὶ ἰδίως τῶν γυναικείων τεχνῶν· περίπυστος ἐπὶ συνέσει καὶ δεξιότητι, μάλιστα ἐν πολέμῳ.

VIII). Ἀπόλλων, προστάτης ἰδίως τῶν τερπνοτέρων τεχνῶν, ὀλετήρ τῶν ἀγρίων ἢ ἐπιβλαβῶν ζώων, κύριος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ἱατρός.

IX). Ἀρτεμις, θεὰ τῆς ἀγρᾶς, κυρία τῶν ζώων, καὶ τοῦ θανάτου τῶν γυναικῶν.

X). Ἑρμῆς, θεὸς τοῦ πλούτου, τῆς σωματικῆς καὶ διανοητικῆς δεξιότητος, τῆς εὐγλωττίας.

XI). Ἀρης, θεὸς τοῦ πολέμου.

XII). Ἄφροδίτη, θεὰ τοῦ ἔρωτος.

Ἡ Ὀμηρικὴ Θεογονία διαφέρει εἰς πολλὰ τῆς Ἡσιοδικῆς. Ὁ Ὀμηρὸς δὲν θεωρεῖ τὸν Οὐρανόν ὡς προκάτοχον τοῦ Κρόνου ἢ τοῦ Διὸς· δὲν λέγει τοὺς Κούκλωπας οὐδὲ υἱοὺς τοῦ Οὐρανοῦ, οὐδὲ δημιουργοὺς τοῦ κεραυνοῦ. Ἐκ τῶν Ἐκατογχείρων ἀναφέρει μόνον τὸν Βριάρεον, καὶ τοῦτον οὐχὶ ὡς υἱὸν τοῦ Οὐρανοῦ, ἀλλὰ τοῦ Ποσειδῶνος. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ Ζεὺς εἶναι πρεσβύτερος, οὐχὶ νεώτερος υἱὸς τοῦ Κρόνου. Ὁ Κρόνος δὲν καταβροχθίζει τὰ τέκνα του, τὰ ὅποια ἐξ ἐναντίας συζῶσι μετ' αὐτοῦ. Μετὰ τὴν πτώσιν του ὁ Κρόνος καὶ οἱ λοιποὶ Τιτᾶνες εἶναι μὲν εἰς τὸν Τάρταρον, ἀλλὰ τιμῶμεναι πάντοτε καὶ ἰσχυροί.

Κατὰ δὲ τὴν Ὀρφικὴν Θεογονίαν, πρῶτος πάντων ἀναφέρεται ὁ Χρόνος, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Αἰθήρ καὶ τὸ Χάος· ἔπειτα δὲ παρίσταται ὁ πρωτογενὴς θεὸς Φάνης, Μητις, ἢ Παικαπαῖος, ὁ γεννήσας τὴν Νύκτα, ἣτις παρήγαγε τὸν Οὐρανόν καὶ τὴν Γῆν, τὸν Ἥλιον, καὶ τὴν Σελήνην· ὥστε καθ' Ὀμήρον ὁ Ζεὺς ἔχει ἕνα μόνον προκάτοχον, καθ' Ἡσιόδον δύο, κατὰ δὲ τὸν Ὀρφικόν, πλειοτέρους. Διαφέρει δὲ ἡ Ὀρφικὴ μυθολογία καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Διὸς,

τητος, ἴσης σχεδὸν τῇ ἀποθεώσει, οἷοι ὁ Μενέλαος, ὁ Ραδάμανθυς, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἥρωες.

Ἀντικείμενα δὲ ἠθικῆς μυθολογίας ἀποκαλοῦμεν τὰς προσωποποιήσεις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, τῶν ψυχικῶν συγκινήσεων, τῶν τυχῶν τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ἀρετῶν, τῶν κακιῶν κ. τ. λ. οἷον Μῆτις, Μνημοσύνη, Πειθῶ, Πόνος, Τύχη, Μοῖρα, Πλοῦτος, Θέμις, Χάριτες, Φόνοι, Μάχαι καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ τοῦ συνόλου τῶν κατὰ μικρὸν ἀναπτυχθέντων τούτων στοιχείων, διεπλάσθη ἀφ' ἐνὸς ἡ θεογονία τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἥτις ὥρμησε μὲν ἀπὸ τινων κοσμολογικῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ τάχιστα παρεξέτραπεν εἰς καθαρῶς προσωπικὰς γενεαλογίας καὶ σχέσεις, ἀφ' ἐτέρου ἡ ἱεραρχία τῆς μυθολογίας ἐκείνης, ἡ ἀναδείξασα ὑπερτάτους τῶν θεῶν τὰς καθαρῶς προσωπικὰς θεότητες, τὰς προεδρευούσας τῶν μεγαλητέρων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων, διότι ἅπαντες οἱ 12 μεγάλοι τοῦ Ὀλύμπου θεοί, καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῶν Ζεὺς εἰς τὴν τάξιν ταύτην ὑπάγονται.

Οἱ Ὀλύμπιοι θεοί, ἵνα δανεισθῶμεν τὴν κομψὴν τοῦ Thirlwall ἐκθεσιν, οἱ Ὀλύμπιοι θεοί περιστοιχίζουσι τὸν Δία ὡς οἶκος τοῦ ὁποῖου οὗτος ἀρχεῖ ὡς ἀγαθὸς πατριάρχης. Οὗτος ὁρίζει τὰ ἐκάστου προσόντα, καὶ ἐξελέγχει τὰς πράξεις ἐκάστου, σύμπαντες δὲ οἱ ἄγωνες αὐτῶν οὐδ' ἐπὶ ἐλάχιστον δύνανται νὰ ἐλαττώσωσι τὸ κράτος ἐκεῖνο, οὐδὲ νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θελήσεως τοῦ Διός. Ὅθεν ἡ ὁργὴ τῶν ἄλλων θεῶν οὐδέποτε ἰσχύει νὰ διαταράξῃ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς του. Τὸ φοβερὸν νεῦμα δι' οὗ ἐπικυροῖ τὰ δόγματα αὐτοῦ, οὔτε ἀνάκλησιν, οὔτε παρακοὴν ἐπιδέχεται. Καὶ ἡ μὲν δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἀκατάσχετος, ἡ δὲ σοφία ἀκατανόητος. Αὐτὸς κρατεῖ τὰ χρυσὰ τάλαντα, ἐν οἷς σταθμίζονται αἱ τύχαι τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τῶν δύο πύλων τῶν εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἱσταμένων, αὐτὸς ἐξάγει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ, δι' ὧν καθίστησιν ἡδεῖαν ἢ ἐπώδυνον τὴν ὑπαρξιν τῶν θνητῶν. Αὐτὸς ἰδρύει τὴν αἰδίον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἀμετάθετον ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, εἰς τὴν ὑποτάσσεται καὶ αὐτός. Οἱ νόμοι οἱ ἀνθρώπινοι ἀπὸ τοῦ κράτους αὐτοῦ παράγουν τὸ ἴδιον κύρος· οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τῆς χειρὸς αὐτοῦ λαμβάνουσι τὸ σκήπτρον· αὐτὸς εἶναι ὁ προστάτης τῶν κοινωνικῶν δικαίων, ὁ ἐφορὸς τῆς τῶν συμβολαίων ἐκτελέσεως, τῆς τῶν ὅρκων τηρήσεως· αὐτὸς τιμωρεῖ τὴν προδοσίαν, τὴν ὕβριν, τὴν ὀμότητα· ὁ ξένος καὶ ὁ ἰκέτης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν· ὁ φραγμὸς τῆς οἰκίας ἀνατίθεται εἰς τὴν φύλαξιν αὐτοῦ, ἡ δ' ἀποποίησης ἢ κατάχρησις τῆς φιλοξενίας ἐκδικεῖται δεινῶς ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως ὁ θεὸς αὐτός, τὸ μέγιστον καὶ ἐνδοξότερον τῶν ὄντων, ὑπόκειται, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἄλλοι θεοί, εἰς τὰ πάθη τὰ ἀνθρώπινα καὶ εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀσθενείας· διότι τὰ θεῖα ἐκεῖνα σώματα, εἰ καὶ κεκτημένα τὸ προνόμιον τῆς ἀθανασίας, τῆς καλλονῆς καὶ τῆς ἰσχύος, εἰ καὶ ῥέει εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν αἷμα καθαρώτερον τοῦ ἀν-

θρώπινου, οὔτε εἰς τὰς ἡδονὰς εἶναι ἀπρόσιτα, οὔτε εἰς τὸν πόνον· αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ κορέννυνται δι' ἀμφοσίας καὶ εὐγνωμόνας ὁσφραίνομαι τὴν κνίσσαν τῶν θυσιῶν, ὅσας προσφέρουσιν εἰς αὐτὰ οἱ θνητοί. Τὰ δὲ ἄλλα αὐτῶν πάθη εἶναι ἀνάλογα τῶν κτηνωδῶν ἐκείνων ὁρέξεων· ὁ ἄστατος ἔρως, ὁ φθόνος, ἡ ὁργὴ, τὸ μῖσος ταραττοῦσι πολλάκις τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν γαλήνην· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ κράτους τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διακινδυνεύει ἐνίοτε ὑπὸ στάσεων καὶ συνωμοσιῶν πλεομένων κατὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πάντοτε ἀδιάφορος εἰς τὰς ἐριδας ἐκεῖνας· πολλάκις δὲ διχοστατεῖ τὴν γνώμην, ἀπατᾶται ὑπὸ τεχνασμάτων, τυφλοῦται ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ παρεκτρέπεται ὑπὸ τῆς ὁργῆς εἰς βίαν ἀγενῆ. Τὰ Ὀμηρικὰ ἐπὶ δὲν εἰκονίζουσι κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον τὴν σχέσιν τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν πρὸς τὴν Μοῖραν· καὶ ἴσως ὁ ποιητὴς δὲν εἶχεν ἐνκρινῇ τῆς σχέσεως ταύτης ἔννοιαν· διότι παρ' αὐτῷ συνήθως μὲν ὁ Ζεὺς ἐπιβάλλει τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν Μοῖραν, ἐνίοτε ὅμως φαίνεται οὐδὲν ἄλλο ἢ ὑπηρέτης ἀπλοῦς ἀνάγκης ἀπαραιτήτου, τὴν ὁποῖαν ματαιῶς ζητεῖ νὰ διαφύγῃ.

Τὸ πεπρωμένον τῶν Ἑλλήνων διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον ἐμβολιαζόμενον εἰς τὰ πνεύματα λαῶν βαρβάρων, ἀγρίων καὶ ἡδυπαθῶν, ὁπλίζει μὲν αὐτοὺς ἐκ διαλειμάτων διὰ προσκαίρου παροξυσμοῦ ἀνδρίας, συνεπάγεται ὅμως τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι, ἅμα παρελθόντος τοῦ παροξυσμοῦ ἐκείνου, περιπίπτουσι πάλιν εἰς ἀπάθειαν, καθιστῶσαν αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ δράσωσι τι εἰς τὰς συνήθεις τοῦ βίου περιπετείας. Τὸ δόγμα τῶν Ἑλλήνων προέκυπτεν ἀπὸ τῶν φυσικῶν αὐτῶν θεωριῶν περὶ τῆς ἐμφανοῦς εὐρυθυμίας τοῦ κόσμου τούτου, περὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα αἷτια κρύφια καὶ ἀνεξήγητα δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν. Δὲν ἀνεπλήρου δὲ παρ' αὐτοῖς τὴν ἀνδρίαν, οὔτε ἐχρητίμευεν ὡς πρόσκαις ἀδρανείας. Καὶ ἐνέπνεε μὲν αὐτοῖς καρτερίαν ἐν τῇ δυστυχίᾳ, ἀλλὰ σῶαν κατέλιπε τὴν δραστηριότητα αὐτῶν, ἐνόσω εἶχον τὴν ἐλπίδα νὰ ἀποφύγῃσι διὰ τῆς συνέσεως ἢ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν τὰς ἐπιρρομαχμένας συμφοράς. Δὲν ἀπέτρεπε δὲ αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν συνδρομὴν τῶν θεῶν. Ἀλλ' ὅπως οἱ μάκαρες τοῦ Ὀλύμπου δὲν ἀπηξίουσαν ν' ἀναμιγνύωνται καὶ οἰκοῦν εἰς τὰ πράγματα τῶν ἀνθρώπων, γενεᾶς ὑποδεεστέρας καὶ ἀτυχοῦς (Ἰλ. ρ, 446. — Ὀδυσ. Σ., 130), ἥτις ὅμως, ἡνωμένη οὕσα μετ' αὐτῶν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς συγγενείας, ἐθεωρεῖτο ἀξία πολλάκις μὲν τῆς συμμαχίας αὐτῶν, ἀείποτε δὲ τῆς συμπαθείας. Ὁ Ἡσίοδος λέγει «ὁμοῖον γεγάσι θεοὶ θνητοὶ τ' ἀνθρώποι» (Ἔργα καὶ ἡμέραι, 108) καὶ ὁ Ζεὺς λέγεται παρ' Ὀμήρῳ «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.»

Καὶ ἐπήκουον μὲν οἱ θεοί, τῶν προσευχῶν, ἀλλὰ οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ καυχῇ ὅτι νέμεται ἀσφαλῶς τὴν εὐνοίαν τῶν ὁ ἐναρετώτερος τῶν ἡρώων δὲν

διέρευγε τὴν θεῖαν καταδρομὴν, καὶ εἰς ἀκουσίως προεκάλει τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν. Ὁ ἀσφαλέστερος, ἂν ὅχι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ κατασταθῶσιν οὗτοι ἴλεοι, ἦτο νὰ κηδεταί τις περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν συμφέροντος, καὶ νὰ σέβεται αὐτούς. Ἐν γένει δὲ ἀπεστρέφοντο τὴν ὑπεροψίαν, τὴν αὐθάδειαν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τύχης ἢ τῆς ἐσχόρας ἐκείνης μέλιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι λησμονοῦσιν, ὅτι εἶναι ὄντα ἀσθενῆ καὶ θνητὰ· πᾶσα ἀπαρακάλυπτος ἀξίωσις ἀνεξαρτησίας καὶ ἐξουσίας ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν ὡς κακούργημα, κατὰ τοῦ ὁποίου σπανίως δὲ ἐπύχοντο τιμωρίαν περιφανῆ. Ἐφθόνουν δὲ καὶ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἐπὶ μακρὸν ἐνέμετο εὐδαιμονίαν ἀδιάλειπτον· ὅσω μεγάλη καὶ ἂν ἦτο τότε ἡ ταπεινώσις αὐτοῦ, ἡ εὐτυχία ἐκείνη δυσκόλως διέρευγε τὸν σκόπελον τῆς ὀργῆς των, διότι πέραν τοῦ θεοῦ προσήγγιζεν αὐτὸν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν εὐτυχίαν. Ἡ δὲ πραοτέρα ἰδέα τῆς θλιψεως, τὴν ὁποίαν οἱ θεοὶ προσξενοῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ τὸν ὑποδείξωσιν ἐπιεικῶς τὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα ἀναλλοιώτου εὐτυχίας, διετέλεσεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον, ὡς φαίνεται, ἄλλοτρία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἐνὶ λόγῳ ὅτι μάλιστα ἐλογίζετο ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεοὺς, ἦτον ἡ εὐλαδία τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοδωρία, ὅτι μάλιστα ἐφαίνετο αὐτοῖς αἰνετὸν ἦτον ἡ ἀκριβὴς τήρησις τῶν τελετῶν τῆς λατρείας των· τοσοῦτον δὲ λόγου ἀξίας ἐθεώρουν τὰς τελετὰς ταύτας ὥστε καὶ ἀκουσία περὶ ταύτας ὀλιγωρία ἦρκει διὰ νὰ ἐπισπάσῃ κατ' ἔθνος ὅλου τὰς δεινότερας ταύτας συμφοράς.

Τοιαῦται περὶ θεῶν καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἰδέαι δὲ συνετελούν βεβαίως ἀπ' εὐθείας εἰς ἐπίβρῳσιν οὐδενὸς ἠθικοῦ αἰσθηματος καὶ κοινωνικοῦ κατήκοντος. Ὑπῆρχεν ὁμοῦς ἑμμεσὸς τις σύνδεσμος μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Καὶ πρῶτον, αἱ ἀδυναμίαι τῶν θεῶν κατ' οὐδὲν ἡλάττων τὸ σέβας τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐνέπνεον, οὐδ' ἐπροβάλλοντο ποτὲ ἢ ἐλογίζοντο σπουδαίως ὡς τύποι καὶ ὑπογραμμοὶ ἡξιομίμητοι, οἱ δὲ λατρεύοντες αὐτοὺς ἄνθρωποι οὐδέποτε ἐπεχείρουν νὰ ἐξαγάγῃσι διδασκαλίαν πρακτικὰς ἀπὸ τῶν πορρῶσεων τῆς μυθολογίας. Διότι οἱ θεοὶ, καὶ τοὶ μὴ μετεωρίζομεν εἰς περιωπὴν ἀνωτέραν τῶν ἀνθρώπων καθῶν, ἦσαν ὁμοῦς τοσοῦτον μεγάλοι, καὶ τοσοῦτον πόρρω ἔειντο τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὥστε δὲν ἐθεωροῦντο ὑποκείμενοι εἰς τοὺς ἐπιβεβλημένους τῇ ὑποδεστέρα τῶν ἀνθρώπων γὰρ νόμους. Ἐπενήργει δὲ τὸ θεήτευμα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διὰ τινων δυνάμεων, ἰδίᾳ ἐπιτετραμμένων νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς νενομισμένας εἰς τοὺς κακούργους ποινάς. Ὁ Ὅμηρος ὑποδεικνύει ἀπλῶς τὸ ἔργον τῶν Ἑρινύων, μὴ ὀρέζων τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, μὴ τὴν περιγράφειν τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἡ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν ἐξελόντε μετὰ καταπληκτικῆς ἀκριβείας. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἴσως φοδερὸν παρίσταται τὸ μυστηριώδες σκότος ἐντὸς τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται αἱ σκιαὶ αὐτῶν παρὰ τῷ ποιεῖν. Ἡ κατοικία αὐτῶν, ἡ κειμένη ἐντὸς τῶν κε-

λαινῶν μυχῶν τοῦ ἀόρατου κόσμου, ἐνέπνεε θεῖαν φόβον εἰς τὰς εὐτυχεῖς θεότητας, ὅσαι κατωκουν τὰς φαίδρας καὶ φωταυγεῖς τοῦ Ὀλύμπου κορυφᾶς. Ὑπὸ σκότους δὲ περικαλύπτοντο καὶ ὅταν ἐξήρχοντο ἀπὸ τῆς κατοικίας ἐκείνης διὰ νὰ ἐκτελέσωσι τὰ δόγματα τῆς θείας δικαιοσύνης (Ἰλ. I. 572). Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξελίσσωσιν αὐτάς, καθὼς τὰς οὐρανίας δυνάμεις, τοῦλάχιστον, ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, οὐδεμία φαίνεται ἐπινενοημένη τελετὴ, ἱκανὴ νὰ ἀφοπλίσῃ τὴν ὀργὴν αὐτῶν, καὶ νὰ κατευνάσῃ τὸν θόρυβον τῆς ἐνόχου συνειδήσεως. Καὶ ἰδίως μὲν ἐπεμελοῦντο τὴν τήρησιν τῆς ὀφειλουμένης εἰς τὸ γῆρας, εἰς τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, εἰς τὰ οἰκογενειακά δίκαια εὐλαθείας (Ἰλ. I, 451, Φ, 412, Ο, 204). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπισορκία, καὶ ἅπαντα ἴσως τὰ λοιπὰ δεινότερα κακούργηματα, ἦσαν ὁμοίως εἰς τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν καθυποβεβλημένα (Ἰλ. T, 260. Ὀδυσ. P. 475). Ὁ δὲ τρόμος τῶν ὁποίων ἐπέπνεον αἱ ἀδυσώπητοι αὐταὶ λειτουργοὶ τῆς θείας δίκης, ἂν δὲν συνέτιζεν ἐντελῶς τὴν ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα τὴν ὁποίαν ἐνεψύχωνεν ἡ εὐκαλὸς καὶ ἀλλόκοτος πολιτεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, ἀνεχαίτιζεν ὁμοῦς τοῦλάχιστον αὐτὴν μέχρι τινός.

Ἡ ἰδέα τῆς ἀνταμοιβῆς ἢ τῆς τιμωρίας δὲν ἦτο πάντοτε προσσητημένη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μελλούσης ζωῆς. Ὁ Ὅμηρος θεωρεῖ τὸν θάνατον ὡς χωρισμὸν δύο οὐσιῶν διακεκριμένων, ἂν καὶ μὴ ὅλως ἀνομοίων, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Τὸ σῶμα δὲν ἔχει ζῶν ἀνεψυχῆς, οὐδ' ἡ ψυχὴ ἔχει δύναμιν ἀνεψώματος. Αἱ ψυχαὶ τῶν ἡρώων ἀπέρχονται εἰς τὸν Ἄδην, δηλ. εἰς τὸν ἀόρατον κόσμον, τὰ δὲ εἰσώρια αὐτῶν μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς εἰς βορὰν κυνῶν καὶ οἰωνῶν. Ἀναγινώσκοντες εἰς τὸν Ὅμηρον, ὅτι ἡ σκιά τοῦ Ἡρακλέους πλανᾶται μεταξὺ τῶν νεκρῶν, ἐνῶ αὐτὸς συνδιατίθεται μετὰ τῶν ἀθανάτων θεῶν, ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, εἰς ἀμοιβὴν τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀρετῶν, ἡμιόθη σώματος νέου καὶ ἀφθάρτου, καὶ ψυχῆς (εἰς). Ἀποθανόντος τοῦ ἀνθρώπου, λέγει ἡ σκιά τῆς Ἀντικλείας, αἱ μὲν σάρκες καὶ τὰ ὅσα αὐτοῦ καταναλίσκονται ὑπὸ τοῦ πυρός,

Ψυχὴ δ' ἥτις· οὐκ ἀπαπταμένη πεπότηται.

(Ὀδ. A. 222).

Αἱ ἐπικήδειοι τελεταὶ δὲν ἐθεωροῦντο, ὡς φαίνεται, ἀπαραίτητοι διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ ψυχὴ εἰς τὸν Ἄδην, ἀλλ' ἐνόστω αἱ τελεταὶ αὗται δὲν ἐξεπληροῦντο, ἡ ψυχὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ αὐτόθι. Ἐντεῦθεν ἡ ἀξία ἦν ἀπεδιδόν εἰς αὐτάς οἱ ἐπιζώντες φίλοι, ἡ πισματώδης περὶ τῶν νεκρῶν πάλη, καὶ ὁ ἀπεγνωσμένος τοῦ Πριάμου ἀνὼν, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἑκτορος. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα κατανυκτικώτατα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ποιητικῆς γεγονότα, ἐπὶ τοῦ αἰσθηματος τοῦτου στηρίζονται. Ἡ ἐξαλιτρώσεως διὰ τῶν χειλέων ἢ ἀπὸ πληγῆς ψυχῆ, δὲν διαλύεται εἰς τὸν αἰθέρα, ἀλλὰ δικτηρεῖ τὸ σχῆμα τοῦ θύτος, τὸ ὁποῖον πρότερον

ἡλιοποιεῖ. Ἀλλ' ἡ ἐκίφρεια τῆς γῆς, ἡ ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ Ἡλίου φωτιζομένη, δὲν παρέχει πλεον κατεκίαν πρόσφορον εἰς τὸ ἀσθενὲς καὶ ἀναρὸν ἐκεῖνο φάντασμα, τὸ ὁποῖον παρατείνει τὴν ἀνωφελῆ αὐτοῦ ὑπαρξίν ἐντὸς τοῦ λυκαυγοῦς φωτός τοῦ καταχθονίου κόσμου· ἐκεῖ τὸ ὄν τοῦτο δὲν εἶναι ἤδη εἰμὴ σκιά τις τοῦ παρεληλυθότος ὄντος, ἀδιαλείπτως ἐπιδιώκουσα τὸ εἶδωλον τῶν πάλαι ἀσχολιῶν καὶ ἡδονῶν. Ὁ Ὀρίων θηρεύει εἰς λειμῶνας ἀπποδέλων τὰς σκιάς τῶν ζώων, τὰ ὅποια εἶχε φονεύσει εἰς τὰ ὄρη. Ὁ Μίνως προεδρεύει δικαστήρια μηδὲν ἔχοντα νὰ κρίνωσι, καὶ διανέμει τὴν αὐστηράν αὐτοῦ δικαιοσύνην εἰς γενεὰν ὄντων ἀπεστερημένων τῆς δυνάμεως τοῦ κακοποιεῖν. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἀνάσσει μὲν ἀπάντων τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ προθύμως ἠθέλην ἀνταλλάξει τὴν ἀπράγμονα ταύτην τιμὴν ἀντὶ τῆς εὐτελεστέρως τοῦ πραγματικοῦ βίου θητείας. Ὁ Ὀμηρος ποτὲ δὲν ἐφαντάσθη, ὅτι ἡ πνευματικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἀπαλλαγείσα ἀπ᾽ τῶν γήινων αὐτῆς δεσμῶν, ἀποδίδει ἰσχυροτέρα. Ἐξ ἐναντίας ὁ ποιητὴς παρίστανει αὐτὴν καταβληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θανάτου εἰς κατάστασιν ἀμυθίου ἀτονίας.

Ὡ πόποι, ἦ ῥά τις ἔστι καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισιν
ψυχὴ καὶ εἶδωλον· ἀτὰρ φρένες οὐκ ἐνὶ πάμπαν,

ἐνέκραζεν ὁ Ἀχιλλεὺς, ἅμα ἐκπνεύσωντος τοῦ Πατρόκλου (Ἰλ. Ψ, 104—105.)

Ἀλλ' ἐνῶ ὁ πολὺς τῶν κατοίκων τοῦ Ἄδου ὄχλος ἐόλεπεν οὕτως παρατεινομένην ἀπλῶς τὴν ματαιίαν ἐκείνην καὶ ἀνωφελῆ ὑπαρξίν, μεγάλοι τινὲς ἔνοχοι κατεδικάζοντο εἰς ἀγῶνα οἰκειότερον ταῖς καταχθονίαις ἐκείναις χώραις· οἱ μὲν εἰς ἔργα κοπώδη καὶ ἀδιάλειπτα, οἱ δὲ εἰς πόθους ἀνεκπληρώτους. Εἰς φυλακὴν δὲ φοβερωτέραν, ἐπὶ τοσοῦτον κατωτέρω τοῦ Ἄδου βεβυθισμένην, ὅσον ἡ Γῆ ἀπέχει τοῦ Οὐράνου, κατεκλείοντο οἱ θρασεῖς τοῦ Διὸς ἀντίπαλοι· τοῦ Ταρτάρου αἱ μὲν πύλαι ἐφράσσοντο ὑπὸ σιδηρᾶς πύλης, τὸ δὲ ἔδαφος ἦν χαλκοῦν. Ἀφ' ἐτέρου εὐαριθμὸς προνομιούχων ἡρώων ὄμιλος, ἀντὶ νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν Ἄδην, μετεδιδάσκοντο εἰς πεδίον Ἠλύσιον, εἰς νῆσον τοῦ Ὠκεανοῦ, ὑπὸ αἰδίων ζεφύρων καταπνεομένην, ἀπηλλαγμένην δὲ πάσης ὁχληρᾶς τῶν ὥρων τοῦ ἔτους μεταβολῆς.

Κατὰ τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν τότε γνώμην, οἱ ἄνθρωποι, διὰ νὰ ἀξιωθῶσι τῆς εὐνοίας τῶν θεῶν, ὤφειλον νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς τρόπους τοὺς παρὰ τοῖς δυνατοῖς τῶν θνητῶν ἰσχύοντας, ὡφείλον δηλ. νὰ προσφέρωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν καὶ τοὺς φόρους, ἢ, καθὼς λέγει ἡ θρησκεία, τὴν λατρείαν καὶ τὰς θυσίας. Αἱ θυσίαι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἐν μέρει μὲν χαριέσταται, καθὼς εἰκονίζουσαι εὐλάβειαν καθαρὰν, ἂν καὶ κακῶς νανομένην, ἐν μέρει ὅμως παριστῶσι τὴν τυφλὴν ὁρμὴν βαρυίου δεισιδαιμονίας. Ἐν τῇ νηπιῳδῇ αὐτοῦ καταστάσει, ὁ ἄνθρωπος ἅμα κατανοήθη, ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος, δοκιμάζει φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὴν διὰ προσ-

φορᾶς, ἥτις, ὅσω εὐτελὲς ἂν εἶναι καθ' ἑαυτὴν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σύμβολον τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθηματος. Ὁ καθαρῶς συμβολικὸς οὗτος χαρακτήρ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς πλείστας Ἑλληνικὰς τελετὰς· τοιαῦται ἦσαν αἱ σπονδαὶ αἱ συνοδεύουσαι τὰς εὐωχίας, ἡ εἰρεσιώνη, δηλ. ὁ ἐξ ἐλαίας διὰ καρπῶν κεκοσμημένος στέφανος, καὶ αἱ ἄλλαι ἀπαρχαί· τοιαῦται δὲ καὶ αἱ κόμαι τὰς ὁποίας οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι ἀφιέρουν πολλάκις εἰς θεὰς προστάτιδας. Ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἐσφαλμένη περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ἀντίληψις, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἐθεώρησαν τὴν ὑλικὴν προσφορὰν, ὡς μέρος οὐσιῶδες πάσης λατρείας, παρήγαγε καὶ τελετὰς πολυτελεστέρας καὶ ἥττον ἀφελεῖς. Ἀφοῦ ἀπέδωκαν εἰς τὰς οὐρανίους δυνάμεις τὰ πάθη τῶν βασιλείων τῆς γῆς, κατήντησαν νὰ πεισθῶσιν, ὅτι ἡ θυσία ἐνεργεῖ τόσω μᾶλλον ὅσω εἶναι πολυτιμότερα, καὶ ὅτι ἡ προσφορὰ ἔπρεπε νὰ ἐκφράζῃ οὐ μόνον τὸ αἰσθημα τοῦ προσφέροντος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τοῦ αἰσθηματος τούτου. Δύω δὲ δημῳδοὶ προλήψεις ὑπέβαλψαν τὴν πεποίθησιν ταύτην· ὁ λαὸς ὑπελάμβανε τοὺς θεοὺς δεκτικούς φθόνου καὶ ζηλοτυπίας, καὶ ἐφαντάζετο ὅτι πρέπει νὰ κατευνάσῃ τὰ πάθη ταῦτα, προσφέρων πλούσια δῶρα· πρὸς δὲ τούτοις ἡ θυσία ἐθεωρεῖτο ὡς ἐστίατις διδομένη τοῖς θεοῖς καὶ τοσοῦτον ἀρεστοτέρα αὐτοῖς, ὅσω ἦτο πολυδαπανωτέρα καὶ λαμπροτέρα.

Ὅσάκις δὲ ἡ θυσία προέθετο τὸν σκοπὸν νὰ πρᾶξῃ τὴν ὁρμὴν θεότητος ὑδρισθείσης, ἡ πολυτέλεια τῆς ἱλαστηρίου ἐκείνης προσφορᾶς ἀπέδαινεν ἐξαισία. Καὶ αἱ προλήψεις αὗται φυσικῶς τῷ λόγῳ συνεπήγαγον ἄλλας δεινότερας, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ πλῆθος περιῆλθεν εἰς τὴν ιδέαν, ὅτι ἐνίοτε ἡ θυσία ζωῆς ἀνθρωπίνης ἡδύνατο μόνη νὰ δυσωπήσῃ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν θεῶν· διότι φαίνεται τῶντι βέβαιον ὅτι, εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ὁμηρικῆς οἱ συλλογισμοὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἰδεῶν, ἢ ἡ ἐπιρροή παραδειγμάτων ξένων, ἔφεραν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο συμπέρασμα. Πολλοὶ ἀμφισβήτησαν τὴν τοιαύτην μεγάλην ἀρχαιότητα τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν μνημονεύει αὐτῶν, οὐδὲ αἰνίσσεται ποτὲ αὐτάς. Ἀλλὰ αἱ μῦθοι, ἡ κοινὴ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων γνώμη, καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἔθνους ἐκείνου μαρτυροῦσι κατὰ δυστυχίαν, ὅτι ἐμίανε τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥτις ἄλλως τε, ὅσω φαιδρὰ καὶ ἂν ἦτο, μετείχε, ὡς εἶδομεν, τραχύτητος τινος καὶ ἀγριότητος. Αὐτὸς ὁ Ὀμηρος λέγει, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐθυσίασε δώδεκα Τρώας αἰχμαλώτους ἐπὶ τῆς ἐπικηδείου τοῦ Πατρόκλου πυρᾶς, οὐχὶ διὰ νὰ κορέσῃ τὴν ἰδίαν ἐκδίκησιν, ἀλλὰ διὰ νὰ φανῇ ἀρεστὸς εἰς τὸν φίλον, τοῦ ὁποίου ἐθρήνην τὸν θάνατον. Ὁ ποιητὴς θεωρεῖ μὲν τὴν σφαγὴν ταύτην ὡς ἀποτρόπαιον ἀγάπης δείγμα, ἀλλὰ προδήλως δὲν ἠθέλην εὑρεῖ τὴν θυσίαν ἀτυμβίδαστον οὐδὲ μετὰ τῆς εὐλαβείας, οὐδὲ μετὰ τῆς φιλάνθρωπίας, ἐὰν εἰς τοὺς θεοὺς προσεφέρετο.

Καὶ ταῦτα μὲν, τὰ πλείστα κατὰ τὸν Thirlwall,

περὶ τοῦ θρησκευματος. Εἰπώμεν δὲ καὶ τινα περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν ἐπιστήμης καὶ τέχνης.

Τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη θεωροῦσι τὴν γῆν ὡς δίσκον στρωγγύλον περίκλυτον ὑπὸ μεγάλου ποταμοῦ, τοῦ Ὠκεανοῦ, ὅπως διακρινόμενον ἀπὸ τῆς ἰδίως θαλάσσης ἦτοι τῆς Μεσογείου θαλάσσης, ἥτις καλεῖται θάλασσα (Ὀδ. Δ, 432, Ζ, 272), πόντος (Ὀδ. Α, 183, Γ, 158, Δ, 390, 474 κτλ), πέλαγος (Ὀδ. Γ, 174), ἅλς (Γ, 153). Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς κεῖται ἡ ἡπειρος τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας κέντρον ἀποτελεῖ πάλιν τὸ θεῶν ἔδος, ὁ μέγας Ὀλυμπος. Ἐπὶ τοῦ γηίνου δίσκου ἀψιδοῦται, ἐν εἰδει θάλου, ὁ πολύχαλκος οὐρανός. ὅστις πρὸς δυσμὰς ἐρείδεται ἐπὶ τῶν κίωνων τοῦ Ἀτλαντος. Τοιοῦτοι κίονες πρὸς ἀνατολὰς ῥητῶς δὲν μνημονεύονται, ἀλλ' ἔχνη τινα αὐτῶν ἀναφαίνονται παρ' Ἀπολλωνίῳ, 3, 105, 159. Καὶ ἐντὸς μὲν τῆς γῆς εὐρίσκεται ὁ Ἄδης, ἂν καὶ καθ' ἕτερον Ὀμηρικὸν χωρίον (Ὀδ. Κ. 507 καὶ ἐπ.) ὁ Ἄδης κεῖται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐπέκεινα τοῦ δυτικοῦ Ὠκεανοῦ. Κάτωθεν δὲ τῆς γῆς, ἐπίσης ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχων, ὅσον ὁ οὐρανὸς ἀνωθεν αὐτῆς (Ἰλ. Θ, 15), ὁμοίος τούτου θόλος, ἐν εἰδει ἀντίποδος πρὸς αὐτὸν κείμενος, περιέχει τὸν Τάρταρον. Ὁ Ὀμηρὸς διακρίνει τὰς χώρας τῆς γῆς οὐχὶ κατὰ 4, ἀλλὰ κατὰ 2 μόνον οὐρανίους ζώνας, τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν ζώνην τοῦ ζόφου (Ἰλ. Μ. 239, Ὀδ. Ν. 240 καὶ ἐπ.), ἐξ ὧν ἡ μὲν σημαίνει τὸ ἀνατολικόν, ἡ δὲ τὸ δυτικὸν μέρος. Γνωρίζει δὲ ἀκριδέστερον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων χωρῶν, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ἀκολουθεῖ ἀπλῶς τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀσαφῆ μυθεύματα καὶ ἀόριστα τῶν ναυτικῶν ἀρηγήματα, μνημονεύει μόνον τῆς Θράκης, τῆς Φοινίκης, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης, τῆς Αἰθιοπίας καὶ τινων νήσων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἀνατολῇ, τίθησιν οὗτος, ἴσως κατὰ ἀσαφῆ περὶ Κασπίας θαλάσσης μυθεύματα, τὴν μετὰ τοῦ Ὠκεανοῦ κοινωνοῦσαν λίμνην τοῦ ἡλίου παρ' αὐτῇ κεῖται ἡ ἡλιώτις χώρα τοῦ Αἵητος, καὶ ἡ γῆ τῶν Ἀρίμων, πολὺ δὲ δυτικώτερον, πλησίον ἤδη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κατέκουν αἱ Ἀμαζόνες καὶ οἱ Ἀλκίζωνες, παρ' οἷς ἡ τοῦ ἀργύρου πηγὴ, νοτιώτερον δὲ οἱ Σόλυμοι, τοὺς ὁποίους ἡ ἄκρα Χίμαιρα χωρίζει ἀπὸ τοῦ δυτικώτερον ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ οἰκούντας Λυκίους. Πρὸς τὸ ΒΑνατολικὸν τούτων πάντων κεῖται ἡ εὐρεῖα χώρα τῶν εὐδαιμόνων Λιβυῶν, ἡ πρὸς τὸ ΝΑυτικὸν ὁριζομένη ὑπὸ τῆς χώρας τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον Ἑρεμῶν, πρὸς μεσημβρίαν τῶν ὁποίων οἰκοῦσιν, ἐπίσης παρὰ τὴν Μεσόγειον, οἱ ἔμπεροι περὶ τὴν ναυτικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πειρατεία περίφημοι Φοίνικες καὶ Σιδόνιοι. Πρὸς τὸ ΝΔ. δὲ τούτων εὐρίσκεται ἡ ὑπὸ ὁμώνυμου ποταμοῦ διαδρεχομένη Αἴγυπτος μετὰ τῆς ἑκατομύλου καὶ λαμπρᾶς πόλεως τῶν Θηβῶν, καὶ τῆς νήσου Φάρου, ἀπεχούσης μιᾶς ἡμέρας δρόμον ἀπὸ τῶν

ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ καὶ δυτικώτερον μὲν ἔπε ταῖς ταύτῃ ἡ στενὴ παραλία τῆς Λιβύης, ἔτι δὲ δυτικώτερον (πάντοτε παρὰ τὴν βορείον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν) ἡ τῶν Λιωτοφάγων χώρα, ὅπως δὲ πρὸς νότον, παρὰ τὸν Ὠκεανόν, κατέκουν οἱ μυθικοὶ Πυγμαῖοι. Αἱ γῶραι αὗται καὶ φυλαὶ τῆς μεσημβρίας, καὶ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν αἱ μέχρις Ἑρεμῶν ἀπὸ νότου ἀναδαίνουσαι, χωρίζονται διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ κυμαινομένου Πόντου, ἦτοι τῆς Μεσογείου θαλάσσης, ἀπὸ τῶν βορειότερον κειμένων χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ὁ Ὀμηρὸς γνωρίζει τὰ ἔθνη, τὰ ὄρη, τοὺς ποταμούς καὶ τὰς πόλεις κτλ. σχεδὸν ὅσον καὶ οἱ μεταγενέστεροι γεωγράφοι ἀκριδῶς. Τὰ βορειότερα τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ μνημονευομένων ὑπ' αὐτοῦ ἔθνων, εἶναι οἱ Καύκωνες καὶ οἱ Ἑνέτοι. Πρὸς βορρᾶν δὲ τῆς Ἑλλάδος, ἐν μὲν τῇ μετέπειτα κληθείσῃ Ἠπειρῷ κεῖται ἡ τῶν Θεσπρωτῶν χώρα, μετὰ τῶν πόλεων Ἐφύρας καὶ Διοδώνης, καὶ τῆς παρακειμένης νήσου τῶν Φαιάκων Σχερίας. ἐν δὲ τῇ μετέπειτα Μακεδονίᾳ, ἡ Πιερία, ἡ Παιονία, μετὰ τῆς παρὰ τὸν Ἀξιὸν Ἀμυδῶνος πόλεως, καὶ ἡ Ἠμαθία πρὸς δὲ τὸ ΒΑνατολικὸν αὐτῶν οἱ Κίκονες καὶ οἱ Μυσοί, καὶ ἔτι βορειότερον ἡ ὄρεινὴ καὶ τραχεῖα Θράκη, τελευταῖον δὲ ἡ τῶν Ἰππημολγῶν καὶ τῶν Ἀδίων χώρα. Εἰς τὸ δυτικὸν τῆς γῆς μέρος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ποιητὴς ἔχει ἀτελεστάτας καὶ μάλιστα συγκεχυμένας εἰδήσεις, τάσσει οὗτος τὴν γῆν τῶν ἀγρίων Κυκλώπων, τῶν ἀνθρωποφάγων Λαιπτρογόνων καὶ τῶν ληστρικῶν Σικελῶν, ἦτοι τὴν Σικανίαν, τὴν κειμένην ἐν διαστήματι μιᾶς ἡμέρας πλοῦ, πρὸς βορρᾶν τῶν Λιωτοφάγων, καὶ παρ' αὐτῇ πρὸς νότον μὲν τὴν νήσον Αἰγούσαν καὶ τὴν τοῦ Αἰόλου, πρὸς βορρᾶν δὲ τὴν νήσον Θρινακίαν, μετὰ τῶν παρακειμένων ἡφαιστείων πετρῶν καὶ τοῦ ἐπικινδύνου παρθμοῦ τῆς Σκύλλης καὶ τῆς Χάρυδδος κατόπιν ἔρχεται, βορειοδυτικώτερον, ἡ ἥτος τῶν Σειρήνων, εἰς δὲ τὴν ἀπωτάτην δύσιν, ἡ νήσος τῆς Κίρκης Αἰαίη, ἡ πέτρα Λευκάς καὶ τὸ Ἠλύσιον, ἐπέκεινα δὲ τοῦ δυτικοῦ Ὠκεανοῦ ἡ χώρα τῶν ὑπὸ ἀδιαλείπτου σκότους κεκαλυμμένων Κιμμερίων, καὶ, κατὰ τὰ προμνημονευθέντα, ἡ τοῦ Ἄδου χώρα. Τελευταῖον πρὸς τὸ ΒΑυτικώτατον τῆς γῆς, εἰς πλείστην τῶν λοιπῶν ὅλων χωρῶν ἀπόστασιν, ἡ μυθικὴ τῆς Καλυψῆς νήσος Ὠγυγία, ἀποτελεῖ τὸν ὁμφαλὸν τῆς θαλάσσης, διότι, καθ' Ὀμηρον, ἡ μεσόγειος θάλασσα παρατείνεται πολὺ πρὸς τὸ ΒΑυτικὸν τῆς Ἑλλάδος.

Ταῦτα γνωρίζει ὁ Ὀμηρὸς περὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ Ἡσίοδος ἔχει ἤδη ὅπως οὖν ἐκτενεστέρας εἰδήσεις, διότι προσθεύει μὲν ὅσα καὶ ὁ Ὀμηρὸς περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς, καὶ περὶ τοῦ περικλύοντος αὐτὴν Ὠκεανοῦ, καὶ τοῦ ἐν τῷ βυθῷ αὐτῆς Ταρτάρου, καὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀτλαντος ἐρείδομένου οὐρανοῦ θάλου, ἀλλὰ φαίνεται εἰδῶς τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς γῆς ἀσφαλέστερον μέχρι τινός. Παρ' αὐτῷ πρῶτον σαφῶς χαρακτηρίζεται ἡ σημερινὴ Ἰταλία, διότι μνημονεύει ἐν τῇ Θεογονίᾳ 1013—1015, τῶν Τυρσηνῶν καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λατίνου, ἐπὶ δὲ

τῆς Σικελίας ἀναφέρει τὴν Αἴτνην καὶ τὴν Ὀρτυγίαν (τὰς ἐπεὶτα Συρακούσας), (Στράβ. Α, Β, σελ. 23), ἤξευρε δὲ καὶ τὰ κίτρα καὶ χρυσόμηλα τῆς Ἰσπανίας, διότι ταύτην βεβαίως αἰνιττεται διὰ τῶν ἀπέναντι τοῦ Ἀτλαντος κειμένων νήσων τῶν Ἑσπερίδων. Πρὸς βορρᾶν δὲ γνωρίζει τὸν Ἰαίτρον καὶ πρὸς ἀνατολὰς τὸν Φίσιον, καὶ πρὸς μεσημβρίαν τὸν Νεῖλον, τὸν ὁποῖον ὁ Ὅμηρος καλεῖ ἐτι Αἰγυπτον. Τοῦς Λίθιοις τίθησι πρὸς μεσημβρίαν τῆς γῆς ἦτοι ἐν Λιβύῃ, καὶ ὀνομάζει Σκύθας τοὺς Ἰππηολογούς τοῦ Ὀμήρου. Τελευταῖον εἰς τὰς γνωστὰς τῷ Ὀμήρῳ χώρας, ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρει πολλὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα οὔτε εἰς τὴν Ἰλιάδα, οὔτε εἰς τὴν Ὀδύσειαν ἀπαντῶνται.

Ἀπὸ τῆς ἀτελείας ταύτης τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ναυτιλία περιορίζετο τότε κυρίως εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Τῶντι τὸ Ἰόνιον καὶ ὁ Ἀδριακός, δὲν ἐπλέοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Ὀμήρου, καὶ ἐτι ὀλιγώτερον τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος. Πολὺ βραδύτερον οἱ Φωκαεῖς, πρῶτοι Ἑλλήνων ἐθαλασσοπόρησαν κατὰ τὸν Ἀδριακὸν καὶ πρὸς τὴν Τυρρηνίαν (Ἡρόδ. 1, 63). Τοῦ δὲ Εὐξείνου πόντου οὐδεμίαν γνώσιν ἔχει ὁ ποιητής. Καὶ ἐντὸς δὲ τοῦ Αἰγαίου ἡ ναυτιλία εἰς ἀγγιπλοῖαν περιστέλλετο· αἱ νῆες ἦσαν μικραὶ καὶ οὐχὶ κατάφρακτοι· οἱ ἵπτοι, κινητοὶ ὄντες, ὑψοῦντο μόνον, ὅταν ἐπνεεν οὐριος ἄνεμος· τὴν νύκτα ἐπαυεν ὁ πλοῦς· καὶ καθ' Ἡσίοδον 50 μόνον ἡμέρας διαρκεῖ ἡ ἐπιτηδεῖα πρὸς τὴν θαλασσοπλοῖαν ὥρα τοῦ ἔτους (Ἡσίοδου Ἔργ. καὶ ἡμ. 615—648. Θουκυδ. 1, 13). Ἐφημίζοντο δὲ ὡς ἐπιτηδεῖοι ναυτικοὶ οἱ Κρήτες καὶ οἱ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος κατέχοντες φιλήρετμοι Τάριοι.

Ἡ πρακτικὴ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονομία συνέκειτο ἀπὸ εὐαρίθμων τινῶν καὶ ἀφελεστάτων ἐπὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων παρατηρήσεων. Ἐπρότερον δὲ ὅτι ὁ ἥλιος (καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ Σελήνη) ἐφέρετο καθ' ἑκάστην ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θόλου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ἀνω τοῦ στρογγύλου τῆς γῆς δίσκου, καὶ καθὼς τὸ πρῶτ' ἐπρόκειτο ἀπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ ἢ τῆς παρακειμένης αὐτῷ λίμνης τοῦ Ἠλίου (Ἰλ. Η, 421. Ὀδυσ. Γ, 1. καὶ ἐπ.), οὕτω πάλιν τὸ ἑσπέρας κατέπιπτεν εἰς τὸν Ὠκεανόν (Ἰλ. Θ, 485. Σ, 239. Ὀδ. Ι, 558) ἢ εἰς δυτικὴν τινα λίμνην, μὴ ἀναφερομένην ὁμῶς εἰμὴ παρὰ μεταγενετέροις ποιηταῖς (Αἰσχύλος ἐν τῇ ὑπὸ Στράβωνος, σελ. 33, περιωδήσει περικοπῇ Προμηθεῖος τοῦ λυομένου), ἀλλὰ σαφῆ ἔνοιαν δὲν εἶχον, ἢ τουλάχιστον δὲν ἐξέφρασαν ῥητῶς, τίνε τρόπῳ ὁ μὲν ἥλιος ἐν διαστήματι τῆς νυκτός, ἡ δὲ Σελήνη ἐν διαστήματι τῆς ἡμέρας ἐπανέκαμπτον εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὠρμῶντο. Παρετήρουν δὲ μέχρι τινὸς καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὴν κίνησιν, διότι ὁ Ὅμηρος σημειοῖ ὡς ἄξιον λόγου ὅτι ἡ Ἀρκτος (ὁ πολιὸς ἀστήρ) οὐδέποτε καταδύσκει εἰς τὸν Ὠκεανόν, δηλ. οὐδέποτε δύει (Ἰλ. Σ, 487, καὶ ἐπ. Ὀδ. Β, 273 καὶ ἐπ.)· ὁ δὲ Ἡσίοδος ὁμιλεῖ πολυλογῶς περὶ τῆς ἐν ὠρισμένοις χρόνοις καὶ χώροις

ἐπιτολῆς καὶ δύσεως διαφόρων ἀστέρων (Ἔργα καὶ ἡμ. 383 καὶ ἐπ. 598, 609, καὶ ἄλλαχού). Ἐν δὲ τοῖς οἱ ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων ποιητῶν ἀναφερόμενοι ἀστέρες καὶ ἀστερισμοὶ εἶναι οἱ ἐξῆς· παρ' Ὀμήρῳ μὲν, ἡ Ἀρκτος ἢ ἡ Ἀμαζα, ὁ Πρίων, ὁ κύων τοῦ Πρίωνος (ἦτοι ὁ Σείριος), αἱ Ἰάδες καὶ αἱ Πλειάδες· παρ' Ἡσίοδῳ δὲ προσέτι ὁ Ἀρκτοῦρος καὶ ἡ δίκη ἦτοι ἡ παρθένος. Κατὰ τὰς ἀτελείς ταύτας παρατηρήσεις ἀτελῶς κατεμέτρησαν καὶ τὸν χρόνον. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει μὲν ἔτη ἢ ἐνιαυτούς (Ὀδ. Β, 107. Κ, 466. καὶ ἐπ. καὶ ἄλλαχού), καὶ μῆνας (Ὀδυσ. Κ, 14, Λ, 293 Μ, 325 καὶ ἄλλαχού), ἀλλὰ τοὺς μὲν μῆνας ὠρίζε κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἐορταζομένην ἐπάνοδον τῆς νομηνίας, καὶ ἀπὸ τῶν φράσεων μνηστὴρ φθίκοιτος, ἰαταμένοιο. (Ὀδυσ. Ξ, 162)· εἰς δὲ καὶ μόνος ὀνομάζεται μῆν, ὁ Ἀθηναῖος, αὐτὸς ἐκείνος ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν Ἀνθεστηριῶνα (Ἡσίοδ. ἔργα καὶ ἡμέραι 504). Τὸ δὲ ἔτος (Ἡσίοδου ἔργα καὶ ἡμέραι 383 καὶ ἐπ. 564 καὶ ἐπ. καὶ 776. Πρὸλ. Ἡρόδ. 1, 32, καὶ 3, 90) συνέκειτο, μέχρι Σόλωνος, ἐκ 12 μηνῶν τριακονθήμερων, εἰς οὓς πρωιμώτατα προστετέθη, παρ' ἐνιαυτὸν, μῆν ἐμβόλιμος, ἐπίσης τριακονθήμερος, δι' οὗ ὁμῶς πολὺ ἐτι ἀπείχον τοῦ ἀληθοῦς χρονικοῦ μέτρου· ἐντεῦθεν αἱ ἀπὸ τοῦ Σόλωνος καὶ ἐφεξῆς ἐπανειλημμένως γινόμεναι ἀποπειραὶ πρὸς συμβιβασμὸν τοῦ σεληνιακοῦ ἐκείνου ἔτους μετὰ τὸν δρόμον τοῦ ἡλίου. Αἱ ὥραι τοῦ ἔτους ἦσαν κατ' ἀρχὰς δύο (θέρους καὶ χειμῶν), ἔπειτα τρεῖς, καὶ μόλις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰπποκράτους (ἐν τῇ 5ῃ ἑκατοντ.) συνεπληρώθησαν εἰς 4. Ἐντεῦθεν αἱ προεδρεύουσαι αὐτῶν θεότητες (αἱ Ἑραὶ) ἦσαν τρεῖς· τὸ δὲ ὄνομα αὐτῶν δὲν ἐδίδετο ἐτι εἰς τὰ διάφορα τῆς ἡμέρας τμήματα, ἀλλ' ὁ Ὅμηρος διακρίνει τὰ τμήματα ταῦτα διὰ τῶν συνήθων εἰς ἕκαστον ἐργασιῶν (Ἰλ. Α, 86. καὶ ἐπ. Ὀδ. Ι, 58. Ἰλ. Η, 779. Ὀδ. Μ, 439)· ἡ δὲ νύξ διηρτίτο, κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, εἰς τρία συνήθως τμήματα (Ἰλ. Κ, 152. Ὀδυσ. Μ, 312).

Τὰ ἑλληνικὰ φῦλα μετήρχοντο ἔκτοτε τὴν ἐμπορίαν. Ὁ ἀναξ τῶν Ταφίων Μέντης ἀναφέρεται μετακομίζων φορτίον σιδήρου εἰς Τεμέστην (ἦτις ἀμφισβητεῖται ἂν ἔκειτο εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ εἰς Κύπρον), διὰ νὰ ἀνταλλάξῃ αὐτὸν ἀντὶ χαλκοῦ (Ὀδ. Α, 180 καὶ ἐπ.). Ἀλλὰ καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τοὺς ἡρώϊκους χρόνους, ἡ ἐμπορία περιεφρονεῖτο μέχρι τινός (Ὀδ. Θ, 158 καὶ ἐπ.), αἱ δὲ πλείστα καὶ πολυτιμώτατα ἀνταλλακτικὰ χρεῖαι ἐθεραπεύοντο ὑπὸ ξένων ἐμπόρων, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν φοινίκων (Ὀδ. Ο, 415 καὶ ἐπ.), οἵτινες ἐκόμιζον ἐνταῦθα πολυειδῆ κασμήματα, τὰ κάλλιστα καὶ λαμπρότατα προϊόντα τῆς ὑφκτικῆς, χρυσόν, ἄργυρον, ἤλεκτρον, κασιτέρον, ἐλέφαντα κτλ., λαμβάνοντες ἀντ' αὐτῶν σιτηρὰ καὶ ἄλλους καρποὺς τῆς γῆς, δέρματα, ἔρια δούλους ἢ καὶ θήτας (Ἰλ. Φ, 436 καὶ ἐπ.), διότι νομίσματος μνεῖα οὐδαμοῦ γίνεται. Οἱ δὲ φοινίκες κατέσχον καὶ τῶν Ἑλληνικῶν νήσων τινὰς πιθανώτατα (Θουκυδ. 1, 12), βεβαίως δὲ τὴν Θάσον, τῆς

ὁποίας ἐμετάλλευσαν τὰ πλούσια χρυσεωρυχεῖα (Η-
ρόδ. 11, 44, VI, 47).

Ἐν γένει δὲ τὰ πολυτελῆ καὶ κομψὰ τῆς τέχνης
ἔργα, ὧν ἔδριβον τὰ δώματα τῶν ἀρίστων καὶ τῶν
βασιλέων (Ὀδυσ. Η. 84 καὶ ἐπ.), ἤρχοντο ἀπὸ
τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ θώραξ λ. γ. τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὁ
πολύτιμος καὶ πολυγλυφῆς (Ιλ. Α, 19 καὶ ἐπ.),
ἦτο δῶρον τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἀπὸ τὴν νῆτον Κύπρον.
Διότι ἡ ἐγγύρως βιομηχανία καὶ τεχνουργία δὲν
εἶχεν ἔτι λάβει ἱκανὴν ἐπίδοσιν· τοῦτο ἐξάγεται
μάλιστα ἀπὸ τῆς πολλῆς τιμῆς ἣτις ἀπεδίδετο εἰς
τὸν τέκτονα. Ὁ τέκτων λογίζεται ἴσος τοῦ ἱατροῦ,
τοῦ ἀοιδοῦ καὶ τοῦ μάντεως, καὶ ζητεῖται πολλά-
κις πόρρωθεν ὡς αὐτοὶ (Ὀδ. Ρ, 386). Ὁ υἱὸς τέ-
κτονος ἐπιστήμου δὲν ἀναμινύεται εἰς τὸν κοινὸν
τῶν στρατιωτῶν ὄμιλον, ἀλλὰ κατατάσσεται με-
ταξὺ τῶν ἀρίστων (Ιλ. Ε. 69). Τὴν δὲ τέχνην ταύ-
την ἐκαγγέλλονται οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἡγεμό-
νων, ὁ Ὀδυσσεύς καὶ ὁ Ἑπειός. Δὲν ἦτον ὁμοῦ καὶ
εἰς ὅλως νηπιώδη κατάστασιν ἡ ἐπιχώριος τεχνουρ-
γία, ἰδίως ἡ οἰκοδομική. Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ
εἰρεῖσια τῶν εἰς Μυκῆνας καὶ ἀλλαχοῦ εὑρεθέντων
μνημείων, τὰ ὁποῖα, φέροντα ἴδιον ἑλληνικὸν χα-
ρακτῆρα, προδήλως ἀνατρέχουσιν εἰς τοὺς ὀμη-
ρικούς χρόνους. Τὰ εὐρύχωρα ταῦτα οἰκοδομήματα
ἦσαν ἐσῶθεν μὲν κεκαλυμμένα ὑπὸ πλακῶν μεταλ-
λίνων, ἐξῶθεν δὲ πολυτελῶς κεκοσμημένα ὑπὸ μαρ-
μάρου ἐξηγμένου ἀπὸ λατομείων πόρρω κειμένων,
καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐχρησίμευον ὡς τάφοι, ἔπειτα
δὲ ὡς θησαυροί.

Ἡ μᾶλλον ἀσκουμένη ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τέ-
χνη, ἦτον ἡ πολεμική, ἣτις εἰκονίζει πιστῶς, περὶ
τὸν καταρτισμὸν αὐτῆς, τὴν ἐπικρατοῦσαν, καθ' ὅ-
λην τὴν κοινωνίαν, ὑπεροχὴν μὲν τῆς ἀτομικῆς ἐνερ-
γείας, ἑλλειψὶν δὲ πάσης πειθαρχικῆς ρυθμίσεως τῶν
κατ' ἰδίαν θελήσεων πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν. Ἡ ὅλη
τοῦ πολέμου κρίσις ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν ἀνδρίαν καὶ τὴν
ἐπιδεξιότητα τῶν ἀρχηγῶν, τῶν ἡρώων, ὅθεν αὐτῶν
μάλιστα τὰ ἔργα περιγράφει ἀκριβῶς ὁ ποιητής· ὁ δὲ
ἀπλὸς τῶν στρατιωτῶν ὄμιλος ὅστις οὐδὲ εὐρύθμως,
οὐδὲ στοιχηδὸν ἐπορεύετο, ἀλλὰ φύρδην ἐμάχετο,
μικρὸν συνετέλει εἰς τὴν ἐκβάσιν τοῦ ἀγῶνος· ὅθεν
τὰ περὶ τῶν γενικῶν συμπλοκῶν παραλείπονται σχε-
δὸν ἀρνημόνευτα. Ἐκαστος ἥρως ἔφερε συνήθως, ὡς
ὄπλα μὲν ἀμυντικὰ ἀσπίδα ἢ σάκος, ἦτοι ἐπιμήκη
(θυρεός) ἦτοι εὐκυκλον κράνος ἢ κόρυν ἢ πῆληκα ἢ
τρυφάλειαν, ἔτι δὲ θώρακα καὶ κνημίδας· ὡς ὄπλα
δὲ ἐπιθετικὰ, δύο δόρατα, ἔγχλη ἢ ξυστὰ, τὸ μὲν
πρὸς τὸ βάλλειν, τὸ δὲ πρὸς τὸ πλήττειν, ἔτι δὲ
μακρὸν ξίφος ἢ φάσγανον ἢ ἄορ, καὶ μικρὰν μάχαι-
ραν. Προήλκυε δὲ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπὶ ἄρματος ὑπὸ
δύο ἵππων φερομένου καὶ δυναμένου νὰ δεχθῇ ἐπὶ
τοῦ δίφρου αὐτοῦ δύο ἄνδρας, τὸν παραίθαυγον, ἦτοι
τὸν κυρίως ἀγωνιστήν, καὶ τὸν ἡνίοχον. Ἐνίοτε
ὁμοῦ ἐμάχετο καὶ πεζῇ, ἀλλ' ἔχων πάντοτε πλη-
σίον τὸ ἄρμα, ἵνα ἐπιβᾷ ἐπ' αὐτοῦ, καταδιώξῃ ἢ
ὑποχωρήσῃ. Οἱ πολλοὶ στρατιῶται, οἱ πεζῇ πάν-
τοτε μαχόμενοι, οἱ λεγόμενοι προλέες (Ιλ. Α, 49.

Μ. 77) ἔφερον ἀνάλογα τῶν ἡρώων ὄπλα, ἀλλ'
ὄχι τοσοῦτον ἐντελῆ, οὐδὲ τοσοῦτον πολυτελῆ. Οἱ
δὲ τοξόται ἦσαν εὐάριθμοι. Τὰ ὄπλα κατεσκευά-
ζοντο ἐκ χαλκοῦ, οὐχὶ ἐκ σιδήρου τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ
τούτῳ χρῆσις εἶναι μεταγενεστέρα καὶ ὑποφαίνεται
ἤδη ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου (ἔργα καὶ ἡμέραι
150—420). Τὸ δυσχερέστερον μέρος τῆς πολεμι-
κῆς τέχνης ἦσαν αἱ πολιορκίαι. Εἰς τὴν παναρχαίαν
καὶ προηγουμένην τῶν ὀμηρικῶν χρόνων ἐποχὴν, αἱ
πόλεις καὶ αἱ κῶμαι ἐκτιζόντο, ἕνεκα πλείονος ἀ-
σφαλείας, ἐπὶ δυσπροσίτων πετρῶν καὶ ὑψωμάτων.
Βραδύτερον δὲ, ἀπὸ ἡ βιομηχανία καὶ ἀπασαι αἱ
κοινωνικαὶ σχέσεις ἔλαβον ἐπίδοσιν τινα, αἱ πόλεις
κατεδιπλώθησαν εἰς τὰ περὶ ὁμαλότερα πεδία, καὶ
ἦτοι συνεδέθησαν μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἄστεως, τὸ ὁ-
ποῖον ἀπετέλεσεν ἔκτοτε τὴν ἀκρόπολιν αὐτῶν, ὡς
συνέζη εἰς τὰς Θήβας, τὰς Ἀθήνας, τὸ Ἄργος κλπ.
ἡ ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτοῦ, ὅλως ἐγκαταλειφθέντες,
ὡς συνέζη εἰς τὴν Αἰγίναν (Ηρόδ. VI, 88), εἰς
τὴν ἐπὶ τῆς Κρητικῆς Ἰδης Σκῆψιν (Στραβ. ΙΓ,
Α, § 52), εἰς τὴν Μαντινείαν, τὸν ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρ-
χομενόν, τὴν Νόνακριν, τοὺς Λουσοὺς (Παυσαν.
VIII, 12, 4, 13, 2, 18, 3), τὴν ἐν τῷ Παρ-
νασσῷ Λυκώρειαν (Παυσ., X, 6, 2, Στραβ. Θ, Γ, 3)
καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ ὀμηρικὴ ἐποχὴ παρίστησι τὴν
δευτέραν ταύτην τῶν πόλεων περίοδον, ἀλλ' εἰκονί-
ζει αὐτὰς οὐδὲν ἥττον τετειχισμένας. Τοιοῦτον ἦτο
τὸ Ἴλιον καὶ ἡ τῶν Φαιάκων πόλις (Ὀδ. Ζ, 10)
καὶ ἡ τειχιόσσα Τίρυνς, καὶ αἱ ἐπτὰπυλοὶ Θῆβαι
(Ιλ. Δ. 406 καὶ ἐπ.). Τοιούτων τειχῶν ἡ ἄλωσις
ἦτο δυσχερεστάτη καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων,
πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν. Ὅθεν τῆς μὲν
Τροίας οἱ Ἕλληνες δὲν ἐγένοντο κύριοι, κατὰ τὸν
μῦθον, εἰμὴ δι' ἀπάτης, τὰς δὲ Θήβας δὲν παρέ-
λαβον οἱ ἐπίγονοι εἰμὴ διότι οἱ θεοὶ συνεδούλευσαν
εἰς τοὺς πολιορκουμένους νὰ παραδοῦναι.

Καὶ τῶν καλῶν δὲ τεχνῶν αἱ πλεῖσταί ἔλαβον
τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ τοῦ Ἑλληνι-
κοῦ ἐθνικοῦ περιόδῳ, ἡ δὲ ποίησις καὶ θαυμασίως ἐν
μέρει ἐτελειώθη. Τὸ ἀρχαιότατον ταύτης εἶδος ὑ-
πῆρξε καθ' ὅλης τῆς πιθανότητος τὸ ἐπικόν, καὶ ἰ-
δίως τὸ ἡρωϊκὸν ἔπος, τοῦ ὁποίου λαμπρότατα πε-
ριεσώθησαν ἡμῖν δείγματα, ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια,
ἀνήκοντα εἰς τὴν 9 π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, διότι
οὐ μόνον τὸ γενεαλογικὸν ἔπος, τοῦ ὁποίου παλαι-
τατον προῖον εἶναι αἱ ἐν ἀποσπάσματι μόνον σω-
ζόμεναι μεγάλοι ἦσιν τοῦ Ἡσιόδου, ἔτι δὲ καὶ ἡ
διδασκτικὴ τοῦ Ἡσιόδου ποίησις (ἔργα καὶ ἡμέραι),
ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἱερατικὴ, ἡ τὰ ὀνόματα τοῦ Ὀρ-
φέως καὶ Μουσαίου φέρουσα, πολὺ δὲ μᾶλλον ἡ
Ἡσιοδικὴ θεογονία, ἀναμφισβητήτως φαίνονται με-
ταγενέστεραι τῆς ὀμηρικῆς (*). Τὸ δὲ ἀφηγημα-
τικὸν ἔπος ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον εἶδος τῆς

(*) Περὶ τοῦ ζητήματος τί τὸ ἀρχαιότερον τῆς Ἑλλη-
νικῆς ποίησεως εἶδος, οἱ ἀρχαῖοι ἦσαν διηρημένοι· ὁ μὲν
Πλάτων, καὶ ὁ Ἀριστοφάνης· ἔτι δὲ μᾶλλον
οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἠθεώρουν τὰ ὀρφικά καὶ τὰ τοῦ Μουσαίου
ποιήματα προγενέστερα τῶν ὀμηρικῶν, Ἄλλ' ὁ Ἡρόδο-

Ποιήσεως, διότι ἐθεράπευσεν τὴν πρωτίστην τοῦ ἡρώ-
του ἐκείνου ἐθνους διανοητικὴν χρῆσιν· δι' αὐτὸ δὲ
τοῦτο καὶ ἐπενήργησε, ἐπὶ πλεῖστον εἰς τὸν ὅλον αὐ-
τοῦ βίον καὶ τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων παρήγαγεν.
Ὁ ἀοιδὸς ἐφάλλεν ἐν ταῖς πανηγύρεσι καὶ ἐν ταῖς
ἐκκλησίαις, ὑπὸ τῆς τετραχόρδου λύρας ἐνίοτε συνα-
δεδόμενος, τὰ κατορθώματα ἢ τὰς τύχας τῶν ἡρώ-
ων, μάλιστα δὲ τὰ νεώτερα, ὡς ὀλιγώτερον τοῖς ἀ-
κροαταῖς αὐτοῦ γνωστά. (Ὀδυσ. Α, 351 καὶ ἐπ.).
Καὶ εἶχε μὲν προχείρους εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ πολ-
λὰς ᾠδὰς, εἴτε ἰδίας, εἴτε ἀλλοτρίας, εἶχε δὲ καὶ
τὴν τέχνην τοῦ καινοποιεῖν τὰς ἤδη τετριμμένας.
Ἦν τευθεύς, οὐ μόνον ἰδιάζον ἐπαγγελμα ἀπετέλει τὸ
ἔργον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πλεῖστον ἐτιμᾶτο, ὡς ἐξά-
ξεται ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἀναφερομένων Φη-
μίου καὶ Δημοδόκου, καὶ τοῦ ἀνωνύμου ἀοιδοῦ, εἰς
ὃν ἀνατέθη ἡ ἐπαγρύπνησις τῆς πίστεως τῆς Κλυ-
καιμένηστρας (Ὀδυσ. Α, 155 Γ, 267. Θ, 490. Φ,
330), ἐν δὲ τῇ Ἰλιάδι (I, 186 καὶ ἐπ.), αὐτὸς ὁ

ποῦ λέγει ῥητῶς (Β' 53) ὅτι αἱ ποιηταὶ οἱ λεγόμεναί ὡς
προγενέστεροι τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου ἦσαν μεταγενέ-
στεροι αὐτῶν. Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος
(De Nat. Deor. I, 38) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ταῦτα ἐπρί-
σσειν.

Ὁ Ὀμηρὸς οὐτε Ὀρφείως, οὐτε Μουσαίου μνημονεύει,
ἡ δὲ ἀρχαιοτάτη μνεία τοῦ Ὀρφέως ὑπάρχει παρὰ τῷ ποι-
ητῇ Ἰδύκῳ (6η ἑκατ.).

Ἐκ τῶν νεωτέρων μέχρι μὲν τινος πάντες ἐπρίσσειον
ὅτι τινὰ τῶν ποιημάτων ἐκείνων, εἶναι προδήλως μεταγενέ-
στερα, τινὰ ὁμῶς ἀρχαιότερα τῶν Ὀμηρικῶν· ἀλλ' ἡδὴ
διὰ ἀκριβεστέρας μελέτης τοῦ τε ὕψους αὐτῶν, καὶ τοῦ
πραγματικοῦ μέρους, συμφωνοῦσιν ἅπαντες ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ
ἐξ αὐτῶν ἀρχαιότερα δὲν εἶναι προγενέστερα τῆς Τῆς ἑκατον-
τατηρῆδος, ἰδίως ὡς ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς ὁρμηκῆς θεογε-
νίης μὲ τὴν ἡσιόδικήν, καὶ ταύτης μὲ τὴν Ὀμηρικὴν, περὶ ἧς
καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθησάν τινα.

Ἄλλοι ὁμῶς πάλιν καὶ ἰδίως ὁ Οὐλερίχιος καὶ ὁ Ἑρ-
μῆιος, ἐπρίσσειον ἀνεξαρτήτως τῶν εἰς τὸν Ὀρφέα καὶ
Μουσαίου ψευδῶς ἀποδοθέντων ποιημάτων, ὅτι ἡ ἱερατικὴ
ποίησις, ὡς εἶδος, εἶναι προγενέστερα τῆς ἐπικῆς. — Ἀλ-
λοὶ δὲ, ὡς ὁ Γρότιος, θεωροῦσι ταύτην ἀρχαιότεραν.

Ἡ τελευταία αὕτη γνώμη φαίνεται ὀρθότερα, διότι ἡ λα-
τρεία τοῦ ὑπερτάτου ὄντος καὶ τῶν δυνάμεων, ὅσαι τὸ ἐκ-
προσωποῦσιν, εἰμπορεῖ τῶντι νὰ ᾖναι τὸ πρωτίστον ἀν-
τικείμενον τῆς ποιητικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκφράσεως, ἀλλὰ
τοῦτο, ὅταν ἡ θρησκεία ἀποτελῇ ἐπικρατέστατον, ἂν ὅχι
τὸ ἐπικρατέστερον, στοιχεῖον τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Εἰς τὰ ἀ-
νατολικά λ. χ. ἔθνη ἡ πρώτηποίησις ὑπῆρξεν ἡ ἱερατικὴ,
παρὰ δὲ τισιν, ὡς παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, καὶ ἡ μύθη. Ἀλλὰ
δικαί; Διότι εἰς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα τὸ θρησκευμα ἦτο ἐπὶ το-
σοῦτον τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ὥστε
ἅπας ὁ βίος αὐτοῦ κατὰ τὸ θρησκευμα ἐρρυθμίσθη. Εἰς
τούς ἀρχαίους ὁμῶς Ἕλληνας συνέβη τὸ ἐναντίον· τὸ θρη-
σκευμα ἐρρυθμίσθη κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον· οἱ θεοὶ ἔ-
λαβον τὸ σχῆμα, τὰ πάθη τὰς ὁρέξεις, τὰς τύχας τῶν ἀν-
θρώπων· διότι ὁ ἀνθρώπος ἐθεωρήθη ἐπὶ τοσοῦτον τὸ ὑ-
πέρτατον τοῦ κόσμου ὄν, ὥστε ἐδογματίσθη ὅτι αὐτὴ ἡ
θεότης δὲν ἔδυνάτο νὰ ἔχῃ ἄλλον εὐγενέστερον τύπον. Παρὰ
τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, ἡ ἀτομικότης τοῦ ἀνθρώπου ἦτο
τὸ ἐπικρατέστερον αἰσθημα καὶ γεγονός. Φυσικὸν λοιπὸν
ἦτο τὴν ἀτομικότητα ταύτην, τὰ κατορθώματα αὐτῆς, καὶ
τὴν τύχην αὐτῆς νὰ ὑμνήσῃ πρὸ πάντων ἡποίησις· παρὰ
τοῖς ἀνατολικοῖς ἐξ ἐναντίας, ἡ ἀτομικότης ἤρρανίζετο ἐνώ-
πιον τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, φυσικὸν ἄρα ἦτο τὸ αἰ-
σθημα τοῦτο νὰ γίνῃ τὸ πρωτίστον, καὶ ἐνίοτε τὸ μόνον
τῆς ποιητικῆς ἐκφράσεως ἀντικείμενον.

Ἀχιλλεὺς δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ᾄδῃ κλέα ἀνδρῶν, ὑπὸ
φόρμιγγος συνοδευόμενος. Καὶ ἀσπλίαν δὲ τινα, ὁ-
μοίαν τῆς τῶν κηρύκων, ἐνέμετο, ὡς φαίνεται, ὁ ἀ-
οιδὸς (Ὀδυσ. Χ, 344 καὶ ἐπ.). Ἐὰν ἡ μουσικὴ δὲν
ἦτο πάντοτε ἀπλοῦν τῆς ποιήσεως παρακολούθημα,
ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐκτοτε ἐν τῇ Ἑλλάδι ὡς τέχνη αὐ-
τοτελής, ἄδηλον, οὐδὲ γνωστὸν εἶναι, ἂν πρέπει νὰ
θεωρηθῶσιν ἐξαίρεταις τῆς συνήθους ἐκείνης αὐτῆς
χρήσεως, τὰ μέλη τῶν αὐλῶν καὶ συρίγγων, ὅσα
κατὰ τὸ Κ. τῆς Ἰλιάδος, 3, ἀντήχουν ἐν τῷ Τρωϊκῷ
στρατοπέδῳ. Συνεχῶς δὲ συνεδύαζετο μετὰ τῆς ποι-
ήσεως καὶ τῆς μουσικῆς, ἡ εὐρυθμία, καὶ εὐστροφος,
καὶ ἐπίχαρις ὄρχησις, τῆς ὁποίας ἡ τε ἀσκητικὴ καὶ
ἡ θεὰ συνεδέετο μὲν βεβαίως μετὰ τοῦ ἰδιαζόντος
ἐκείνου αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, τοῦ βραδυτέρου ἐν τῇ
γλυπτικῇ ἀποκαλυφθέντος, πλεῖστον δὲ ἐπενήργησεν
εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτῶν.

Ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν περιγραφῶν δὲν ἐξάγεται σα-
φῶς, ἂν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε λάβει ἐπὶ τῶν χρό-
νων ἐκείνων καλλιτεχνικὸν τινα χαρακτήρα. Ὁ
ποιητὴς ἀναφέρει μὲν δώματα περικαλλῆ, ἀγλαὰ,
ἄξια, μαρμαίροντα, ὑπερερέα κτλ· ἀλλὰ πολὺ συνε-
χέστερον μνημονεύει τῶν ἐκ πολυτίμων μετάλλων κο-
σμημάτων αὐτῶν, ἢ τῶν καλῶν αὐτῶν ἀναλογιῶν (Ὀδ.
Δ. 72, Η, 83. Ἰλ. Ρ. 21 καὶ ἀλλαχού). Τὰ οἰκοδο-
μήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ
πρῶτα τῆς τέχνης ἱχνη εἶναι, τὰ δώματα τῶν ἀνά-
κτων, οἱ ναοὶ, οἱ θησαυροὶ καὶ οἱ τάφοι. Τὰ πρῶτα
διεκρίνοντο οὐ μόνον ἐπὶ τῷ κόσμῳ τῶν μεταλλίνων
αὐτῶν παραστάδων, πυλῶν κλπ. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ
εὐρυχωρίᾳ αὐτῶν καὶ εὐχρηστίᾳ. Οἱ δὲ ναοὶ, ὡς φαί-
νεται, ἦσαν ἐπιστεγασμένοι τοῦλάχιστον ἐν μέρει
(Ἰλ. Α. 39. Β. 549, καὶ Ὀδ. Η, 81)· πολλοί, ὡς
ὁ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος (λάϊνος οὐδὲς, Ἰλ. I.
404), περιείχον μεγάλους θησαυροὺς, ὁ δὲ τοῦ αὐ-
τοῦ θεοῦ ἐν Τροίᾳ, εἶχε καὶ ἄδυτον (Ἰλ. Ε, 448)·
αἱ πύλαι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τροίᾳ, ἀνοίγοντο
ὑπὸ τῆς ἱερείας, εἰς τοὺς ἐπὶ προσφορᾷ προσερχομέ-
νους· καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς ναοὺς οὐ μόνον θυσίαι
ἐτελοῦντο, ἀλλὰ καὶ ἀναθήματα κατετίθεντο· ἐπει-
δὴ δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα συνέκειντο ἐκ πέπλων
καὶ ἄλλων καλλιτεχνημάτων, δεομένων πάντων
προφυλάξεως ἀπὸ τε τῆς ὑπεξαίρεσεως καὶ τῆς ἀ-
τμοσφαιρικῆς ἐπηρείας, καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν
πρὸς τὴν χρῆσιν ταύτην μεληρμόσθη. Πολλοὶ τάφοι
ὑπὸ τῶν μεταγενεστέων ἀναφέρονται ὡς ἀνατρέ-
χοντες εἰς τοὺς ἡρώϊκους χρόνους, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐν
εἴδει ἡρώων, ἐχόντων ναῖσλον ἐπωκοδομημένον· ἀλλ'
οἱ ἀρχαιότατοι ἦσαν ἀπλῶς τύμβοι μετὰ ἀφελούς
σήματος (Ἰλ. Ν. 336, Φ, 255 καὶ ἐπ.) ἢ ἐπισω-
ρευθέντων λίθων (Ἰλ. Ω, 797). Περίφυτοι δὲ ἦσαν,
ὡς καὶ οἱ ναοὶ, ἢ καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἱεροῦ ἄλσους ἐ-
γαίροντο (Παυσ. 5, 24, 7, 8. 24, 4. Ἰλ. Β. 506).
Οἱ προμνημονευθέντες θησαυροὶ (εἰς Μυκήνας, εἰς
Ἀμύκλας, εἰς Ὀρχομενὸν, εἰς Φάρσαλον) ἦσαν οἰ-
κοδομήματα κωνοειδῆ. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ δὲ (Ζ, 266),
καὶ αἱ ἀγοραὶ φαίνονται λιθόστρωτοι.

Μάλιστα ἀμφισβητούμενον ζήτημα εἶναι τὸ περὶ

τῆς καταστάσεως τῆς ἐπιχωρίου γλυπτικῆς τέχνης ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων καὶ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐπιδόσεως τῆς τέχνης ταύτης. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει κρατῆρας τεχνικώτατα τετυγμένους (Ἰλ. Γ. 270. ψ. 741. Ὀδ. Ι. 203), δέπα περικαλλῆ (Ἰλ. Α. 631. Π. 225, ψ. 196), θρόνους φαινοὺς σιγαλόεντας, ξεστοὺς, δαιδαλέους (Ὀδ. Ε. 86. Π. 408. Ρ. 32). Τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως περιελάμβανε ποικίλα προσώπων συμπλέγματα (Ἰλ. Σ. 479 καὶ ἐπ.). Τὸ δὲ δῶμα τοῦ Ἀλκινόου ἐρύλαττον κύνες χρυσαί, ἐφώτιζον δὲ χρύσειοι κοῦροι, κρατοῦντες εἰς χεῖρας αὐτῶν δαῖδας (Ὀδ. Π. 91 καὶ ἐπ.). Ἡ Θεανὸ κατέβησεν εἰς τὰ γόνατα τῆς Ἀθηνᾶς τὸν ἀνατεθέντα τῇ θεᾷ ἐκείνῃ πέπλον (Ἰλ. Ζ. 302 καὶ ἐπ.), ἅρα ὑπῆρχον καὶ θεῶν ἀγάλματα· προσεπικυρῇ δὲ τὴν εἰκασίαν ταύτην μέχρι τινὸς καὶ ἡ φράσις ταῦτα θεῶν ἐν γούραιοις κεῖται. Τελευταῖον οἱ σωζόμενοι λέγοντες τοῦ ἐν Μυκῆναις θησαυροῦ ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τινὰ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐκείνων ἔργα τοῦ Ἡφαίστου, τινὰ δὲ σαφέστερον φοινικικά. Ἐν γένει δὲ ἀπιθάνον φαίνεται, ὅτι ἦσαν προϊόντα Ἑλληνικῆς τέχνης, διότι τὰ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀναφερόμενα ἀρχαιότατα ἀντικείμενα τῆς λατρείας, τὰ ὅποια ἦσαν μὲν βεβαίως τὰ πρῶτα τῆς Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς δοκίμια, δυσκόλως δὲ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀρχαιότερα τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, ἦσαν πολὺ ἀνεπιτηδεύότερα τῶν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου μνημονευομένων τεχνουργημάτων. Παρεκτός τούτου ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐξάγεται καὶ ὑπὸ πάντων ὁμολογεῖται, ὅτι ἡ θαυμαστὴ ἐπίδοσις ἦν ὅλας βραδύτερον ἢ Ἑλληνικὴ τέχνη, ὑπῆρξεν, ἀποτέλεσμα μεγάλης τινὸς μεταβολῆς, ἐν τῇ ἱη' ἑκατ. συμβάσης, μέχρι δὲ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ τέχνη παρέμεινε νηπιώδης καὶ στάσιμος, ἀσυμβίβαστος δὲ ἡ βελὴν εἶναι μὲ τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἑλληνικῶν, ἡ τοσαύτη περὶ τὸ μέρος τοῦτο ἀκίνησις, εἴαν ἀπὸ τῆς θ' ἑκατ. ἡ ἐπιχωρὶς τέχνη ἤθελε προαχθῇ τοσοῦτον, ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ἐπῆ. Συνδέεται δὲ ἡ περὶ τούτου ἐρευνα μὲ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀναπτύξεως τῆς γλυπτικῆς ζήτημα. Κατὰ τὴν ὁμόφωνον τοῦ παρελθόντος παράδοσιν, τὰ ἀρχικά τῆς γλυπτικῆς ἔργα ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θρησκείας. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἀντικείμενα τῆς λατρείας, ὑπῆρξαν βεβαίως παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, οὐχὶ εἰδῶλα, ἀλλὰ σύμβολα, ἥτοι λίθοι, σάνιδες, δόχανα, πυραμίδες, κίονες, οὐδ' ὅπως οὖν εἰς τὴν ἀνθρώπινον μορφήν προσεγγίζοντα. Ἔτι ἐπὶ Πηλεονίου ἐσιώζοντο τοιαῦτα σύμβολα τῆς λατρείας (ΙΙ, 9, 6, VII, 22, 4. IX. 27, 1, 40, 11 καὶ ἀλ. λαχού). Μεγάλῃ δὲ ἐπεκράτησε συζήτησις ἂν ἡ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα μετασκευῇ τῶν συμβόλων ἐκείνων προέκυψεν ἐξ οἰκείας τῆς τέχνης ἀναπτύξεως, ἢ ἐξ ἐπεισάκτου διδασκαλίας· ἀλλ' ἴσως ἡ συζήτησις αὕτη δὲν εἶναι ἀξία τοσαύτου λόγου, ὅσος κατηνάλωθη περὶ αὐτῆς. Ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον ἐκτοτε τεχνουργήματα ἀνατολικά, τοῦτο καθίσταται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν. Ἐπίσης ὁμοῦς ἀ-

ναμφιβόλως εἶναι, ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς θ' ἑκατ. καὶ ἐφεξῆς γενομένη ἀνάπτυξις τῆς ἰδιαζούσης Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀφίεται εἰς περιστάσεις ὅλως ἐπιχωρίους. Ἀνεβλήθη δὲ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἡ περὶ τὸ μέρος τοῦτο ἀνάπτυξις, διότι ἐνέκειτο εἰς τὴν φύσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος ἡ προϊμωτάτη μὲν τελείωσις τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν πρὸς τὰ λοιπὰ ἄτομα σχέσεων αὐτοῦ, ἡ βραδύτερα δὲ μελέτη τοῦ ἐξω κόσμου καὶ ἀσχολία περὶ πᾶσαν ἐργασίαν, ἥτοι καὶ ἐαυτὴν βάνανσον, ἥτοι ἀπαιτούσαν βαναυσουργὸν προπαρασκευῇ. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων θαυμαστὴν μὲν τῆς γλώσσης, τῶν ἠθικῶν αἰθνημάτων καὶ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοματισμοῦ ἀνάπτυξιν, ἀτελεστάτας δὲ τὰς γεωγραφικὰς, τὰς ἀστρονομικὰς, τὰς τεχνικὰς γνώσεις· ἡ δὲ γλυπτικὴ εἶναι μὲν ὁμολογουμένως ἐν τῶν καλλίστων προϊόντων τῆς αἰσθητικῆς, ἀπαιτεῖ ὁμοῦς βεβαίως ὕλην προκατασκευῇ, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν προσημειωμένων, ἐράδυνε νὰ ὠριμάσῃ ἀποχρώντως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὥστε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο τοῦ καλοῦ. Τὰ ἀρχαιότερα εἰδῶλα ἦσαν ἐκ ξύλου, ξόανα, ὧν πολλὰ εἶδεν ἐπὶ ὁ Πηλεονίας, καὶ εἰς τινὰ μὲν ἐξ αὐτῶν προσηρτῶντο κεφαλαὶ καὶ χεῖρες λίθιναι (ἀκρολίθοι Πηλε. 8, 31, 3, 9, 4, 1) ἅπαντα δὲ ἦσαν περιδεδημένα ἱμάτια καὶ ἄλλα συμβολικὰ κοσμήματα, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθησαν ἀγάλματα. Ἀρχαιοτάτῃ ἐπίσης ὕλη ὑπῆρχεν ἡ ὀπτὴ γῆ· βραδύτερον δὲ καὶ μετὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον, μεταχειρίσθησαν τὰ μέταλλα, καὶ ἐπὶ βραδύτερον, τὰ μάρμαρα.

Ἐπιφερόμεν ἐν τέλει, ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ τῆς γραφῆς. Τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων γραμμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἡ σειρά αὐτῶν, καὶ τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων μνημείων σχῆμα ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς παραδόσεως ὅτι ὁ ἀλφαβήτος οὗτος κατήγετο ἐκ φοινίκης· οὐδὲ ὑπάρχει τις ὁ διστάζων σήμερον περὶ τούτου. Ἀμφιβάλλεται ὁμοῦς ἂν ἡ γραφὴ ὑπῆρχεν ἐν χρήσει ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, ἡ δὲ ἀμφισβήτησις αὕτη ἀπέδη σπουδαία, διότι μετ' αὐτῆς συνεδέθη τὸ περὶ τῆς ἀρχικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ζήτημα. Γινόντι οἱ ἰσχυρισθέντες ὅτι ἡ Ἰλιάς δὲν ἐποιήθη ἐξ ἀρχῆς ὡς ἐν ποίημα, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ Ὀδυσσεΐα, ἀλλ' ἀμφοτέρω εἶναι συναρμολόγημα διαφόρων ποιημάτων ἰδίᾳ πρότερον ὑπαρχόντων, καὶ πρῶτος ὁ περιφανὴς Γερμανὸς Οὐόλφιος, ἐστηρίχθησαν κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπειδὴ ἡ γραφὴ δὲν ὑπῆρχεν ἐν χρήσει, τοσοῦτον ἐντελὴ καὶ συμπλεγμένα ἔργα μῆτε ὑπὸ ἑνὸς ποιητοῦ ἠδύναντο νὰ συνταχθῶσιν, μῆτε νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀσφαλῶς. Ἄλλοι ὁμοῦς τινὲς καὶ ἰδίως ὁ περιώνυμος Ἀγγλὸς Γρότιος, ἀναλογισθέντες ὅτι πλείστοι τῶν αἰδῶν λέγονται τυφλοὶ (Ὀδ. Θ. 65 ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα 172 Θουκ. Γ. 104), ὅτι εἰς Ἀθῆνας ὑπῆρχον ἄνδρες δυνάμενοι ἐκ μνήμης νὰ ἐπαναλάβωσιν ἀμφοτέρω τὰ ποιήματα ἐκεῖνα (Ξενοφ. Συμπόσ. 111, 5), ὅτι καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη ὑπάρχονσι παραδείγματα προφορικῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον δια-

τηρήσεως ἐκτενεστάτων ποιημάτων, ἐφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη ἠδύναντο καὶ ἄνευ τῆς γραφῆς νὰ διατηρηθῶσι, μετὰ τινων μόνον περὶ τὰ κατέλαστα τροπολογιῶν, οἷσι τινόντι ἀναφέρονται πολλά. Οὕτω δὲ διακριθέντων τῶν δύο ζητημάτων, παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη οὐδαμῶς αἰνίσσονται τὴν ὑπαρξίν τῆς γραφῆς, ὅτι τὰ ἄλλως ἅπαζ καὶ μόνον ἀναφερόμενα (Ζ, 168) σήματα *λογγᾶ*, ὑποδεικνύουσι μᾶλλον τὴν ἑλλειψιν τῆς ἀλφαριθμητικῆς γραφῆς, ἢ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς, ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι ἐπιγραφαὶ δὲν εἶναι προγενέστεραι τῆς 40 Ὀλυμπ. ἤτοι τῆς 6ης ἑκατοντ. καὶ ὅτι τὰ γράμματα τῶν πλειοτέρων ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀκατέργαστα καὶ ἀνεπιτήδεια. Ἐντεῦθεν δὲ ἀναγκαιῶς ἐξάγεται, ὅτι ἡ γραφή, καὶ ἂν ὑποτεθῇ γνωστὴ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον, βεβαίως δὲν ἔχον ἐν πολλῇ χρήσει.

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ο Α΄.

—ο—

Δημοσιεύοντες ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα τοῦ ἀμφοθέτου αὐτοκράτορος πασῶν τῶν Ῥωσιῶν Νικολάου τοῦ Α΄, ὅπως ἐξωγραφήθη μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἡγεμόνος, συναδεύομεν αὐτὴν καὶ διὰ μεταφράσεως τοῦ ἀρθροῦ ὃ ἐκποιοποίησεν ἡ *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων*, ἐφημερίς πολέμια, τὴν 13 τοῦ παρελθόντος Μαρτίου.

... « Τὴν 2 (14) Φεβρουαρίου ὁ αὐτοκράτωρ ἔπαθεν ὀξυτάτην γρίππην· διὸ οἱ ἰατροὶ ἀπήτησαν νὰ διακόψῃ τὰς συνήθεις αὐτοῦ ἐργασίας· ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ὑπήκουσεν ὅσον ἔδει· καὶ μετὰ τινος ἡμέρας ἀναπαύσεως, ἠθέλησε νὰ ἐξέλθῃ, καὶ τοι δριμυτάτου ὄντος τοῦ ψύχους, ἐνεκα στρατιωτικῆς τινος ἐπιθεωρήσεως καὶ ἐντεῦθεν προέκυψεν ὑποτροπὴ.

» Κατὰ τὴν τάξιν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ὁ αὐτοκράτωρ ἔπρεπε νὰ μεταλάβῃ μετ' αὐτῆς τῶν ἀχράντων μυστηρίων τὸ τέλος τῆς πρώτης ἐβδομάδος τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς· διὸ, εἰ καὶ ἀσθενής, ἠτοιμάσθη πρὸς τοῦτο· ἀλλ' ἀναπτυχθείσης ταχέως τῆς νόσου, δὲν ἐδυνάθη νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν θεῖαν λειτουργίαν τοῦ Σαββάτου (12 — 24 Φεβρουαρίου). Καὶ ὁμως, καὶ τοι σφοδρότατος ὄντος τοῦ πυρετοῦ, καὶ ἀδιακόπου τοῦ βήχους, καὶ τρομερᾶς τῆς ἐκ τούτου αὐπνίας, δὲν ἔπαυε κακαγινόμενος. Τὴν 17 Φεβρουαρίου (1 Μαρτίου) ἡμέραν Πέμπτην, παρετηρήθησαν συμπτώματα φρενήτιδος· τὸ δ' ἐσπέρας, πεισθέντες οἱ ἰατροὶ ὅτι κίνδυνος ἦτο ἀφροντος, εἶπον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, ὃ δὴ καὶ ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ τὴν ἐπιούσαν. Ἡ αὐτοκράτειρα ἠθέλησε τότε νὰ διανυκτερεύσῃ παρὰ τῷ σεδαστῷ πύλῃ· συζύγῳ· ἀλλ' οὗτος ἀντίστη διότι μόλις εἶχε

σωθῇ ἀπὸ δεινοτάτης νόσου· ὑπεσχέθη ὁμως, ὅτι ἤθελε τὴν καλέσει ἐὰν ἠσθάνετο κίνδυνον· τὴν παρακάλεσε δὲ νὰ ἀναγνώσῃ μεγαλοφώνως τὸ *Ἠάτερ ἡμῶν*, ὅπερ καὶ ἐπραξεν. Ὅτε δὲ ἀπήγγελλεν ἡ αὐτοκράτειρα τὴν φράσιν ταύτην· « Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, » ὁ αὐτοκράτωρ ἀνέκραξε τρίς· « Πάντοτε, πάντοτε, πάντοτε! »

» Τὴν 18 Φεβρουαρίου (2 Μαρτίου), τὴν τρίτην ὥραν τῆς πρωίας, ὁ Κ. Μάνδτ, πρῶτος ἰατρός τοῦ αὐτοκράτορος, τὸν εἰδοποίησεν ὅτι ἀναπόδραστος ἦτο ὁ κίνδυνος. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐζήτησε τότε τὸν πνευματικόν του καὶ ἐξεπλήρωσε πάντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, ἐνώπιον τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἔχων σῶας τὰς φρένας του. Ἀνέγνωσε μεγαλοφώνως καὶ εὐκρινῶς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Μεταλήψεως, καὶ μετὰ τὴν θεῖαν κοινωνίαν, ἐσάνη μᾶλλον γαλήνιος. « Τώρα, εἶπεν, ἐλπίζω ὅτι ὁ Θεὸς θέλει μοὶ ἀνοίξει τοὺς κόλπους του. » Καὶ ἀμέσως ἀπεχαιρέτισε τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἐγγόνους αὐτοῦ, εὐλογήσας πάντας ἀλληλοδιαδόχως, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀπόντας.

» Ἡ αὐτοκράτειρα, εἰδοποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Μάνδτ, ἐπέστρεψε καὶ εὗρε μετὰ τοῦ ἀσθενοῦς. Ἐπειδὴ δὲ ἐκλαίει, τὴν παρημύει ὁ αὐτοκράτωρ, παρακαλῶν ἐπιμόνως αὐτὴν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ὑγίης τῆς, καὶ νὰ περιποιηθῇ ἑαυτὴν χάριν τῆς οἰκογενείας τῆς.

» Ἡλύον δὲ παρὰ τὴν κλίνην αὐτοῦ καὶ πιστοὶ τινες φίλοι, ὡς ὁ κόμης Ὁρλόφ, καὶ ὁ κόμης Ἀδ-λερσέργ, καὶ ὁ πρίγκηψ Δολγορούκης, οὓς ἀπεχαιρέτισεν ἐπίσης ὁ αὐτοκράτωρ. Μετ' αὐτοῦς, ζητήσας νὰ ἴδῃ τὰς θεράποντάς του (*valets de chambre*), τοὺς ὑπηρέτας του, καὶ τοὺς ἀρχαίους ἐπιλέκτους τῶν ἀνακτόρων, ἀπέτεινε πρὸς πάντας λόγους παραμυθίας. Πρὸς δὲ τὴν Κ. Ρόχδεκ, πρώτην ἀμφίπολον τῆς αὐτοκρατείας εἶπε· « Φοβοῦμαι μὴ δὲν σ' εὐχαρίστησα ὅσον ἔδει διὰ τὰς πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν περιποιήσεις σου ὅτε ἦτο ἐσχάτως ἀσθενής. Ἔσο καὶ τοῦ λοιποῦ δι' αὐτὴν ὅ,τι ἦσο καὶ ζῶντός μου, καὶ ἄσπασόν μοι τὸ ὠραῖόν μου Πετερχόφ ὅταν πρωτοῦπάγῃς μετ' αὐτῆς ἐκεῖ. »

» Διατάξας δὲ μόνος τὰ τῆς κηδείας του, παρήγγειλε νὰ ἀναγγεῖλωσι διὰ τοῦ τηλεγράφου εἰς Μόσχαν καὶ Βαρσοβίαν τὸν προσεχῆ θάνατόν του.

» Εἰδοποιηθεὶς ἐν τοσούτῳ ὅτι ἐφθασεν ὁ υἱὸς τοῦ πρίγκηπος Μεντσικόφ κομίζων ἐπιστολὰς τοῦ πατρὸς του, δὲν ἠθέλησε νὰ τὰς ἀναγνώσῃ εἰπὼν· « Μήπως δύνανται νὰ μὲ ἐπαναφέρωσιν εἰς τὸν κόσμον; »

» Εἰς ταῦτα ἠναλώθησαν αἱ πρῶται ὥραι τῆς πρωίας, καθ' ἃς ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἱλαρὸς, καὶ ὡς ἂν μὴ ἐπασχε· πάντες δὲ ἐθαύμαζον τὴν εὐστάθειαν καὶ τὴν γαλήνην μεθ' ὧν ἀνέμενε τὸν θάνατον. Τὴν ἐνδεκάτην, ἡ πνοή του ἐγένετο δυσκολωτέρα καὶ ἔπαυσε τοῦ ὁμιλεῖν.

» Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἅπας ὁ λαὸς συνέρρευσεν εἰς τὰς ἐκκλησίας, καὶ ἐδέοντο μετὰ δακρύων ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος.

» Παρὶ μεσημέριαν, ἀναλαβὼν τὸν λόγον, ἐστειλε